

ԱՐՁԱԳԱՆԿ

ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԶԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

ԳՈՒՐՍ Է ԳՍԱՅՍ ԿԻՒՐԱԿԷ ՕՐԵՐԸ

Տարեկան բաժանորդագրինն է հինգ ռուբլի: Բաժանորդագրութիւնն ընդունվում է «ԱՐՁԱԳԱՆԿ» խմբագրատանը և Կենտրոնական Գրախաճառանոցում: Օտարաքաղաքացիք դիմում են՝ Тифлисъ. Редакция „Арцаганкъ“.

Առանձին Համարները 10 Կ.

Յայտարարութիւնների բաւին 2 Կ.

ՅԱՌԱՋԻԿԱՅ 1884 ԹՈՒՍԱԿԱՆԻՆ

„ԱՐՁԱԳԱՆԿ“

ԶԱԲԱԹԱԹԵՐԹԸ

ԿԸ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԻ

ՆՈՅՆ ՈՒՂՂՈՒԹԵԱՄԲ

ԵՒ

ՄԻԵԻՆՈՅՆ ՊՐՕԳՐԱՄԱՅՈՎ.

Տարեկան բաժանորդագրինն է 5 Ր.

Կէս տարուանը 3 Ր.

Թիֆլիսում ստորագրութիւնն ընդունվում է խմբագրատանը և «Կենտրոնական գրախաճառանոցում»:

Օտարաքաղաքացիք դիմում են՝ Тифлисъ въ Редакцію „Арцаганкъ“.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Թրքական աշխարհավարութիւն և Տաճկաստանի Հայք: Դարձեալ կաթողիկոսական ընտրելի մասին:—Ներքին Տեսչութիւն: Յ. Իզմիրեանցի Հոգեհանգիստը: Նոյն Իզմիրեանցի թաղման մասին: Բարեգործական ընկերութեան ընդհանուր ժողովը:—ՆԱՄԱԿ Կ. ՊՈԼՍԻՑ:—ՆԱՄԱԿ ԱԳՐԱՆԱՊՈԼՍԻՑ:—ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ: Մարտին Լիւտէրի 400 ամեակը:—ՄԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹԻՒՆ: Ղազար Փարպեցի և պ. Խալաթեան:—ԸՆԴԴԻՄԱԽՈՍՈՒԹԻՒՆ: Նամակ խմբագրին:—ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ:

ԹՐՔԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱՎԱՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ

ՏԱՃԿԱՍՏԱՆԻ ՀԱՅՔ

Մի երկրի ընկերական կամ քաղաքական վիճակը օր ըստ օրէ վատանալու վերայ երբ ճիշդ գաղափար

տալ ուզենան մարդիկ՝ սովորութիւն ունին ասել թէ՝ «անցեալի կարօտը կը քաշեն»:

Յայտնի է թէ Թուրքիոյ անցեալը, քրիստոնէից Հետ ունեցած յարաբերութեանց մասին, երբէք չէ կարող ներկայացուիլ իբր օրինակ արդարութեան, Հաշտարար ոգւոյ և մարդավայել տիրապետութեան: Իսկ ընդհանուր առմամբ յայտնի է նաև թէ ոչ մի ժամանակ Թրքական քաղաքակրթութիւնը փայլ չէ տուած աշխարհին: Օսմանեան գահին Հպատակող երկիրները միշտ լայն և արձակ ասպարէզ են եղած ամեն զեղխութեանց և ամեն մոլեռանգական զեղծմանց:

Այդ անցեալի կարօտը չէ նաեւ, որ քաշում են այսօր Թուրքիայի ժողովուրդք. դա արդէն շատ Հեռաւոր է և բնաւ երբէք ողբալի չէ: Նոքա պարզապէս նախապատիւ են Համարում յետ դառնալ մի միայն երեսուն տարի:

Թրքական տիրապետութեան առաջին զոհերից մինը փոքր Ասիայի ժողովուրդներն են եղած: Հայոց ոչ ներքին կազմակերպութիւնը, ոչ թուային զօրութիւնը և ոչ իսկ իրանց երկրի աշխարհագրական դիրքը կը ներէին այն ժամանակ. դէմ դնել ահարկու այդ Հոսանքին, և բաղդի անողորմ վճռի առաջ խոնարհել է Հայը, ինչպէս խոնարհած են Հայից Հզօրագոյն ազգութիւններ: Տիրողի սկզբնական ցատումը և կրօնական նոր եռանդը Հինգ դարից ՚ի վեր ճնշել է պարտեալ ժողովուրդները, նոցա թիւը սաստիկ նուազացրել է: Ամենից վերջը մէկ կողմից Հարստահարողի յոգնութիւնը և արտաքին միջամտութեանց մասամբ երկիւղը, միւս կողմից Հարստահարեալի դիմացկոտութիւնը այնպէս են արել, որ յաղթող ու յաղթեալ, իշխող և Հպատակ անգգալի կերպով մի յարաբերական եղանակ (modus vivendi) են գոյացրել միմեանց մէջ: Այս կերպով Հայն ևս չէ ոչնչացել բոլորովին և ապրել է լոկ իւր կրօնքովը, միմիայն միւլթարուելով իւր անցեալի յիշատակներովն, որ պէտք է խոստովանիլ, միւլթարութեանց դուզնագոյնն է: Դարե-

րով Հայր ապրել է ոչ թէ Թուրքի Հետ, այլ Թուրքի մօտը, զգալով ստեպ իւր քամակի վերայ իւր տիրոջ և իշխանի Հարուածը, բայց այդ ևս բնական օրինաց Համաձայն մեկնելով:

Սակայն ամեն զեղծում մի վերջ ունի և ամեն անարդարութեան սահմանը զծուած է միշտ: Մի տիրապետող ազգ, որ սոսկապէս քմահաճութեամբ, բռնական միջոցներով, Ֆիզիքական ոյժի վերայ լենած՝ վարում է իւր տիրապետութիւնը, երբ նա ամեն վճիռ, ամեն Հրաման արձակում է սրի դաստապանի վերայ ձեռքը դրած, երբ սորա պատեանի Հարուածովը միայն կարող է շարժել ժողովուրդները, այդպիսի տիրողի Համար, ինչպէս եղած է միշտ Թուրքը, կ'գայ մի ժամանակ, որ բազուկը կը լոգնի և կ'ստիպուի մի Հզօրագոյնի առաջ աւելի մարդավայել մի վարչական դրութեան դիմել իւր կացութիւնն իսկ ապահովելու Համար: Օսմանեան տիրապետութեան մէկ ու կէս դարից 'ի վեր օր ըստ օրէ փոքրանալը, տկարանալն ու ամեն մասամբ լետագիմելն ուրիշ պատճառ չէ ունեցած, եթէ ոչ այդ դրութեան փոփոխութեան անհրաժեշտ պէտքը զգալը: Արեւմտեան քաղաքակրթութեան Հոսանքին դիմադրել կարծած է Թուրքը յամառելով վարել Հպատակ ազգերն ինչպէս երբեմն կը վարէին սեւերն Հարաւային Ամերիկայի մէջ, ստրուկ և ճնշեալ վիճակի մէջ պահելով այն ամեն ազգութիւնները, որք անտարբեր աչքով կը նայեն դուրանի վերայ:

Այս աւանդական և խիստ դիւրին եղանակն էր Թուրք աշխարհավարութեան 'ի գործ դրածը մինչև դարուս առաջին կէսը և եթէ նոյն միջոցին ներքին փոփոխութիւններ նշմարուեցան Թուրքիոյ մէջ, այդ փոփոխութեանց նպատակը ոչ թէ ընդհանուր յառաջագիմութիւնը, ժողովրդեան նիւթապէս և բարոյապէս զարգացումն էր, այլ ընդունելութիւնը այն նորահնար գիւտերի, որով կը յուսար Թուրքը գործածել նոյն խել դրսից եկած յառաջագիմութիւնը իրանից Հեռի վանելու և իւր ներքին առաւելութիւնները անվթար պահելու Համար: Թուրք կառավարութիւնը մի քիչ ժամանակ էլ այս պատիր յուսովն ապրեցաւ, մինչև 1853 թուին Խրիմու պատերազմի ժամանակը, որից լետով տէրութիւններից ոմանք յուսացին թէ իրանց ձայնը լսելի կը լինի նախկին դաշնակցից և խրատեցին իբր անկեղծ մտերիմներ, որ ներքին բարենորոգումներ ներմուծեն Թուրքիայում: Յուսացին անշուշտ, որ լիշեալ պատերազմի ժամանակ Թուրքերն իրանց նիւթական ոյժի նկատմամբ ամեն ցնորք մի կողմ դրած և Համոզուած են թէ այլ ևս Թուրքիայի քրիստոնեայ տարրը չը պիտի կարողանան գործածել իբր պարզ Հարկ վճարող մի մեքենայ և առատ կողոպուտի մի առարկայ:

Իրաց այս վիճակին լաւ Համոզուող Թուրք պետական անձինքն եղան նախ Ռէշիկ փաշան և ապա մի և նոյն դպրոցին պատկանող Սալի և Փուստ փաշաները:

Սոքա Եւրոպա լաւ ճանաչելով նպնայէս և երկրին նախասահմանեալ ապագան, եթէ եցրէք շարունակեն իրանց նախորդաց նման յայտնապէս կեղեքել քրիստոնեաներին, չը վարանեցան մի վայելեան նիւթական ոյժի վերայ լենեալ վարչական դրութիւնը վերածել աշխարհավարական խորամանկութեան: Սոքա սկսեան խորոտ Թուրքին ողնաշարը առ երեսս ճկուն ցոյց տալ: Երբ Եւրոպան մէկ էր պահանջում, նոքա Հազար էին խոտանում, իսլամաց և ոչ իսլամաց Հասարակութեան վերայ կանգուններով Հրովարտակներ էին Հրատարակում և բոլոր այս ճարպիկութիւնները մի միայն ժամանակ շահելու, Եւրոպայի Հասարակաց կարծեաց զօհացում տալու և քիչ էլ դրամատեսարց քրակի վստահութիւն անոնցելու Համար: Կարծում էին թէ անցաւոր մի փոփոխիկ էր որ իրանց վերայից անցնում էր այն ժամանակ, և թոյլ տուին կաղնիի դերը աւելցնել ձեռք: Այս միջոցին էր ճիշդ որ, 'ի ցոյցս, սկսան քրիստոնեայ Հպատակաց Հետ մի քիչ աւելի զթուլեամբ վարուիք, ընդունել նոյս Հասարակաց պաշտօնների մէջ, նոյն միջոցին էր որ ոչ — իսլամ ազգապետների խնդիրները մերթ ընդ մերթ նկատուութեան առան և արդարութիւնն ամենին Համար Հաւասար քորոզեցին: Համբերատար Եւրոպան Հաւատ ընծայեց այս ամեն շողակրտաութեանց: Եւրոպայում նոյն միջոցին միմեանց յաջորդող պետական անձեր չէին կարող Թրքաց անկեղծութեանը վրայ կասկածել անգամ, վասն զի չէին յուսաւ, որ լիշեալ Թուրք նախարարք 'ի ներքուստ նախկին մոլորութեանց մէջ յամառելով՝ ինքնասպանութեան դիմէին այսպէս: 'Ի շնորհս ուրեմն այս լեղաշըման 'ի նպատակ քրիստոնեից, սա 'ի ցոյցս լինէր կամ ոչ, արտաքուստ լինէր թէ արմատական, Հայերն ևս ուրիշ քրիստոնեից Հետ սկսել էին տակաւ իրանց նիւթական և մտային զարգացմանը փոյթ տանել, ընդլայնել իրանց յարաբերութիւնները լուսաւոր կեդրոնների Հետ, և գոնէ գլխաւոր քաղաքաց մէջ պահանջել իրանց իրաւունքները Համահաւասար իսլամ տարրին: Սակայն Թուրք վարիչների ներքին խորհրդոց Հակառակ և մինչդեռ նոքա ամեն արտաքին փոփոխութիւն գէպի լաւն առ երեսս միայն կարծում էին անել, Հաւասարութեան գաղափորը անզգալապէս սկսում էր բնութանալ նոյն իսկ իսլամաց մէջ, և սորա ապացոյց այն է, որ Տ տարի առաջ Միզահաթ փաշան, որ յակամայս Ալիի և Փուստի դպրոցին էր պատկանում օտարը խաբելու մասին, երբ «Օսմանլը» բառը Հնարեց, տեսանք որ Թուրքերն առանց տրտնջալու ընդունեցին այն իբր մի բնական բան, այնքան ստույգ է որ կառավարութիւնը կարող են ձուլել ժողովուրդը ինչ ձևով որ ուզենան:

Այսպէս մէկ քառորդ դար Թուրքն յաջողեցաւ օրօրել Եւրոպային և ո գիտէ որչափ ժամանակ կը շարունակէին այսպէս, եթէ այժմեան Թուրք վարիչք այս դրութեան ևս անպատեհութիւնները չը նշմարէին: Սոքա

ապրիլի 1-ին թիվը իրենց համարը և անվանումը խա-
ղալ երկու ժամանակ կրակի հետ, և կրակը հաւասար-
ութեան խնդիրն էր, փոխանգր բարենորոգմանց իրա-
գործութիւն էր: Ուէշիս և Ալի փոխանակագրեր էին ստո-
րագրած, որոց պայմանաժամը նոցա յաջորդների օրովը
պիտի լրանար: Նոքա կատակ էին արած, սոքա վախե-
ցան որ կատակը իրանց օրովը իրականութեան չը փո-
խուին: Տակաւին թուրքի լուծի ներքե զտնուող ազ-
գաց, բայց անհաւանդ Հայտւ պահանջմանց վերջ տալու
համար երկու միջոց ունէին ուրեմն այժմեան թուրք
նախարարը, նախ զիջանիլ և կատարել հիմնական բա-
րեննորոգումը ըստ տրամադրութեան Բէրլինի դաշնա-
գրին, և կամ զիմաստը մի կողմ ձգել և դառնալ կրկին
նախկին դրութեան: Այս վերջինն էր որ ընտրեցին թուրք-
երը և այժմ կատարելապէս նոյն դրութեամբ են վար-
վում Հայի, և ընդհանրապէս ամեն հպատակ քրիստո-
նէից հետ, ինչպէս 1853-ից առաջ:

Այս նոր քաղաքական դրութեան հետևութիւններն
զգալի կերպով նշմարվում են ամեն կողմ, և այն աւելի
ազդու անելու համար ամենայն փութով ջանք են անում
ուղղել քսան տարուան միջոցի մէջ գործուած սխա-
լանքները, հաւասարութեան խօսքն անգամ չանե-
լով, ոչ ևս հանգուրժելով որ ի նպաստ հայաբնակ
գաւառաց բարենորոգում բառն անգամ արտասանուի:
Բոլոր պաշտօնատեղիներից Քրիստոնեաները, բայց զԷ-
լիսաւորապէս հայերը արտաքսվում են և իսլամք են յա-
ջորդում նոցա: Պատրիարքարանի մենաշնորհութիւն-
ները խստիւ և փութով հետզհետէ ոչնչացնում են, և
հայի կրօնքի դէմ եղած անարգանքները ոչ միայն կա-
ռավարութիւնը չի արգելում, այլ և անուղղակի կեր-
պով քաջալերում է իսկ: Առ երևոյթս հաշտարար զգա-
ցումներ, յառաջադիմական միտումներ ցոյց տալով, մի
անագորոյն հալածանք է որ գործ է գրվում հայ տարրի
դէմ այս միջոցիս, ինչպէս տիրապետութեան սկիզբն
կամ Սիւլէյմանի օրով էր գործ գրվում, այս տարբե-
րութեամբ միայն, որ այժմ փոքր ինչ զիտողութիւն անող
դեսպանը փոխանակ կախուելու կամ Եէտի Բուլէի մէջ
բանտարկուելու, աղամանդեալ տուփեր է ընդունում և
փիլառ ուտելու է հրաւիրվում:

Թուրքն ուրեմն օգուտ է քաղում այսօր օտար տէ-
րութեանց աւելի կենսական զբաղանքներից իւր վաղեմի
հարստահարիչ դրութեան դառնալու համար քրիստոնէից
նկատմամբ, որովհետեւ այդ դրութեամբ միայն կարող է
նա իւր տիրապետութիւնը շարունակել: Արտաքին ճընշ-
մանց թուլանալն յայտնապէս ցոյց է տալիս այժմ ամե-
նից լաւատեսներին, թէ ամեն քաղաքակրթական ցոյցեր,
ամեն բարենորոգմանց խոստումները առ ահի և ժամանակ
շահելու համար են եղած, և թէ թուրքն այսօր է՝ ինչ որ
եղած է միշտ և թէ ամեն ջանք և ամեն խրատ չեն
կարող ամենափոքր փոփոխութիւն ինչ կրել տալ
իւր մոլեռանդական և կեղեքիչ դրութեան: Հետզհետէ

անուղղելի հարստահարող կամ մեղրախօս աշխարհավար,
երբ այլոց աչերն չեն ուղղուած իւր վերայ, նա երևում
է ինչպէս այժմ, իւր էական բնութեան մէջ, իսկ երբ
փոթորիկի հորիզոնի վերայ կուտիլը նշմարէ, չի վարա-
նիլ մի բոլորէ երկինքը վկայ բռնել, որ ամենագովելի
դիտաւորութիւններով տոգորուած է: Այս խաղը տակա-
ւին կարող է տեւել շատ ու շատ երկար տարիներ, մին-
չեւ որ լրջօրէն ստիպեն նորան մի օր քաղաքակրթեալ
աշխարհի կամացը փոխարկել:

Թուրքիաբնակ հայերը մօտ 25 տարի գիտենալով
իսկ թէ թուրքաց ամեն հաւասարութեան և բարենո-
րոգմանց ցոյցերն տեղական չեն, այդ ուրազալից ան-
գամ կարողացան օգտուիլ Բէշիտի, Ալիի և Փուտաի օ-
րերովը: Եւ այժմ, որ բացարձակապէս վաղեմի դրութեան
են ենթարկուած, այժմ որ իրանք իրանց աւելի աղքատ
և աւելի ճնշեալ են տեսնում, իրաւունք չ'ունին ան-
ցեալի կարօտը քաշելու:

ԴԱՐՁԱՅԱԼ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱԿԱՆ ԸՆՏՐԵԼԻԻ ՄԱՍԻՆ

Մեր դարը գիտակցութեան դար է. ինչ որ առաջ կա-
տարվում էր մեքենայաբար, մի քանի անհատների ձեռքով,
այժմ կատարվում է հասարակաց կարծիքի տրամադրութեան
ներքոյ: Ոչ ոք մեզանից իրաւունք չունի անտես անել ժա-
մանակի պահանջները, ոչ ոք չպիտի համարձակուի արհա-
մարհել հասարակաց կարծիքը: Հասարակաց կարծիքն այն
ոյժն է, որն առաջ խոնարհվում են նոյն իսկ անպարտելի
ու անընդհեղի համարուածները. ու այն զօրութիւնն է, որին
գլուխ են ծռում նոյն իսկ պետական մարմինները: Հասարակաց
կարծիքն է այժմ կառավարում աշխարհը: Մենք, հայերս էլ,
որպէս ապրող և առանձնական կեանք ունեցող ժողովուրդ,
չենք կարող խոյս տալ այդ ոյժի ազդեցութիւնից, չենք կա-
րող արհամարհել նորան: Մենք սովոր ենք կարծել, թէ հայ-
երս մէջ հասարակաց կարծիք չ'կայ. մենք սովոր ենք անձ-
նախաբութեան ենթարկուիլ: Մի ազգ, որ կեանք ունի, որ
անցեալ ու ներկայ ունի, որ հոգեւոր ու մարմնաւոր առանձ-
նական կենցաղավարութեան տէր է, չի կարող հասարակաց
կարծիք չունենալ: Եւ ինչպէս որ ջերմութիւնը գոյութիւն
ունի նոյն իսկ սառնամանիքի մէջ, այնպէս էլ հասարակաց
կարծիք կայ նոյն իսկ ամենաանտարբեր ժողովուրդեան մէջ:
Իսկ մեզ դեռ ևս ոչ ոք չի կարող բացարձակ անտարբերու-
թեան մէջ մեղադրել: Նոքա, որոնք հակառակն են պնդում,
որոնք արհամարհում և ուրանում են հասարակաց կարծիքի
գոյութիւնն ու նշանակութիւնը, վերջ ի վերջոյ զգում են
իրանց սխալը և զգում են այն ժամանակ, երբ ճշվում են
նորա ազդեցութեան տակ, երբ պատժվում են նորանից:
Շատ օրինակներ կարող էինք վեր առնել հէնց մեր մօտիկ
շրջաններից, մեր առօրեայ կեանքից, ասպարոց ցանկութեան համար,
որ հասարակաց կարծիքի հետ խաղացողը, այսպէս թէ այնպէս,
պատժվում է նորանից և պատժվում է չարաչար: Եթէ այս
ճիշդ է, ապա ամենայն դատ պէտք է չանձնուի այդ անո-
ղոք և անաչառ դատաւորին, հասարակաց կարծիքին: Մենք
ևս մեր արծարծած խնդիրը նորան պիտի չանձնենք:

Բայց հասարակաց կարծիքին դիմելուց առաջ՝ հարկ է
լուսաբանել խնդիրը բազմակողմանի կերպով, մանաւանդ
եթէ նորա լուծումը պէտք է օգտակար լինի ոչ թէ մի փոք-

րելի շրջանի, մի Համայնքի, գիւղի, քաղաքի, նահանգի, այլ ամբողջ ազգութեան: Խնդիրը պարզելու, լուսաբանելու Համար անհրաժեշտ միջոցն է լսել Հակառակ բանախօսութեան կարծիքները: Այս պատճառով թող Հաւատարմ մեզ, եթէ ասեմք, որ անձնապէս զոհուած մեր կարգացիները «Մեղուի» պատասխանը մեր «Թէ ով պէտք է լինի Հայոց ազգի Կաթողիկոսը» վերադարձութեամբ չօգտաւորին: Մեր վեճը սկզբունքի վեճ է. ոչ ոք, նոյն լսել «Մեղու», իրաւունք չունի կարծեալ, որ անձնական որ և իցէ Հաշիւ դեր է խաղում ուրա մէջ: Բայց «Մեղու» պատասխանը նախ և առաջ մեղադրում է մեզ շողոքորթութեան մէջ. ուրեմն չօգտաւորին քննադատութեան Հէնց առաջին քայլը, տարաբաղաժան, ցոյց է առնել, որ նախքան անձնական տեսակէտից է ըմբռնում խնդիրը: Մի կողմից նա պատասխարում է մեր մէջ բռնու երկտարաբաղաժան եռանդը և, Հետեւաբար, մեզ դուրի է ճանաչում այսպիսի Հոստակի փորձառութիւնից, միւս կողմից ինքը տղայական միջոցներն է գիտնում, առանց Համախառն կարողանալու, որ դարձնում իւր բոլոր առաւելութիւնը, Հասակի և փորձառութեան վերաբերութեամբ, քամուն է տալիս: Այս կէտի վերայ միայն մենք շատ ցաւում ենք, որովհետեւ սա խնդիրը զրկում է լուրջ կերպարանքից: Բայց մեր կողմից մի երկու խօսք պիտի ասեմք և քաջ անենք անցնենք. պ. չօգտաւորութեան այս աւելորդ առաւելութիւնից: «Մեղու» Հաւատարմում է, որ 66-ի զրկութիւնն ընդունելուց չետոյ՝ արդէն չայտնի է, թէ ով է ընտրելին և ով ընտրուածը, ուրեմն այժմ էլ խօսելն աւելորդ է և ով որ խօսում է, «Մեղու» ասելով, շողոքորթում է ընտրուած կաթողիկոսին: Մենք դուրի ենք մարգարէական ձիւղբերից և չենք իմանում, թէ ով է «Մեղու» կարծեքով ընտրուածը, բայց եթէ այդ ձիւղբն ունենայինք էլ, ոչ ոք չէինք շողոքորթել: Շողոքորթութիւնը մի պաշարակելի ակտ է, որ ծնում է մարդու մէջ զանազան անձնական Հաշիւներ աչքի առաջ ունենալուց: Յայտնի է, թէ ինչ իրաւասութիւններ ունի կաթողիկոսը և ուրիշ կարծաւոր կը լինին նորան շողոքորթելու: Մենք ոչ Հոգեւորական ենք, որ աւագութեան սպասենք, ոչ Հրաժարեալ տեսուչ ենք, որ նախկին պաշտօնին դառնալու ձգտումն ունենանք և ոչ էլ բաժանորդագրութեամբ թերթ Հրատարակող ենք, որ նորանից դրամական նպատակ անկախենք: Մենք անկախ պարապմունքի մարդ ենք և մեր քրտինքով վստահաւոր ոչ ոք մեր ձեռքից չի կարող խլել և ոչ էլ աւելացնել իմ պահանջները: Տեղում էք, թէ որքան սղակ բանէ ձեր արածը: Բայց ևս զանցառութեան եմ տալիս այս կէտը. ես չեմ կամենում պարզել, թէ ով է մեզանից անձնական Հաշիւների աղքատութեամբ խօսող. չոյս ունիմ, որ դուք էլ այնքան խոհեմութեան կուսնեաք, որ չէք խօսել այդ մասին: Այս կէտի վերաբերութեամբ երկարաբանելը միակ ձեզ կարող է անձեռնադու լինել:

Այժմ անցնենք բուն խնդրին: Ի՞նչ էինք ասել մենք և ի՞նչ է պատասխանում «Մեղու»: Մենք ասել էինք, որ աւագայ կաթողիկոսացուն պէտք է օժտուած լինի աշխարհաւարական և վարչական Հմտութեամբ. պ. Սիմոնեանցն ասում է, որ նա պէտք է վարչական Հմտաւոր ունենայ. մենք ասել էինք, որ նա պէտք է ծանօթ լինի իւր ազգի կեանքին, բայց միևնույն ժամանակ պիտի ճանաչի և եւրոպական ազգաց կեանքը, իսկ պ. Սիմոնեանցն ասում է, որ նա պէտք է ճանաչէ ռուսահայոց և միմիայն Ռուսաստանի կարգ ու կանոնին ծանօթ պիտի լինի: Մենք ասել էինք, որ նա պէտք է գիտենայ իւր մայրենի լեզուն, պէտք է ուսումնասիրած լինի իւր պատմութիւնը, իւր եկեղեցական Հոգի դուր ծուխութիւնը, պէտք է յայտնի լինի իւր տո-

կուն գրաւոր աշխատութիւններով, իսկ պ. Սիմոնեանցն ասում է, որ կարելի է լաւ գիտնալով լինել, բայց վատ վարչական անձն. մենք ասում էինք, որ ժամանակ է պարզապէս խօսել Հասարակութեան Հետ, ասել, թէ ի՞նչ կը կամենալինք կաթողիկոս տեսնել, իսկ պ. Սիմոնեանցը Հաւատարմում է, որ իրան Համար միևնույն է, թէ ով կընտրուի, գէթ որ արժանաւորն ընտրուի:

Ընթերցողը տեսնում է, թէ ինչ տարբերութիւն կայ մեր ասածների մէջ. ուր մենք ընդհանրացնում ենք խնդիրը, նա մասնաւորում է, իսկ ուր մենք մասնաւորում ենք, նա անձնական տեսակէտն է մէջ բերում: Բայց մենք իւրաքանչիւր կէտի վերայ առանձին կը խօսենք, չոյս ունենալով, որ պ. Սիմոնեանցն էլ, եթէ պատասխանելու լինի, նոյն կարգով կը պատասխանի, որպէս զի խնդիրը կանոնաւորապէս պարզուի և ոչ թէ մտքերը շփոթելուց օգուտ քաղուի:

Նախ պիտի նկատենք, որ տարօրինակ կարծեք ունի պ. Սիմոնեանցը աշխարհաւարութեան վերաբերութեամբ: Նորա կարծեքով ով որ աշխարհաւարական ընդունաբութիւն ունի, նա չի կարող վաղախան ձիւղբ ունենալ: Հայոց ազգի Կաթողիկոսից պ. Սիմոնեանցը պահանջում է վարչական Հանճար, միջոցաւ, աշխարհաւարական ընդունաբութիւնները, պէտք չեն նորան, որովհետեւնա աշխարհը չը պիտի վարի, այլ իւր փոքրիկ Հօտը. նա արտաքին դործոց նախարար է լինելու, ասում է պարսիւր . . . Այս արտաւարակութեան Հետեւեալ մենք գրտնում ենք, որ այն անձինք, որոնք աշխարհը վարելու ընդունաբութիւն ունեն, կարող են դուրի լինել իրանց մի բռնաւոր ժողովուրդը վարելու ընդունաբութիւնից, որ Բիւսմարկը ամենաանշուրճ վարչական անձն է, որովհետեւ ամենաանշուրճ լի աշխարհաւարն է, որ Գլադստօնը շատ ասոմիանալիս ձիւղբ պիտի ունենայ, որովհետեւ իւր նուրբ աշխարհաւարութեան շնորհիւ՝ ի տեսակցութեամբ միայն կարողացաւ չեղուցանել այն պատերազմական գրգռութեւն, որ պիտի պայթէր ամբողջ Եւրոպայի գլխին: Բայց մի բողբ Համաձայնիք պ. Սիմոնեանցի Հետ, Համաձայնիք, որ Հայոց կաթողիկոսը պէտք է աշխարհաւարական ընդունաբութիւն չունենայ՝ մի թէ սորանից կարելի է եզրակացնել, որ մենք չենք ուղղւում որ նա վարչական Հանճար ունենայ: Ահա ինչ էինք ասել մենք այդ մասին մեր նախնիքից չօգտաւորում «Ամենայն Հայոց կաթողիկոսը ոչ թէ պէտք է Ռուսաստանից լինի, այլ նախ և առաջ պիտի կատարեալ մարդ լինի, աշխարհաւարական և վարչական ընդունաբութիւններով օժտուած և զանազան պաշտօններն մէջ վարժ» . . . Ընթերցողը տեսնում է, որ մենք բացի աշխարհաւարական ընդունաբութիւնից, ցանկանում ենք, որ մեր վեհապետը վարչական ընդունաբութիւն ևս ունենայ: Մենք ճանաչում ենք այդպիսի անձինք և նոցա անորոշները տալիս ենք: Իսկ պ. Սիմոնեանցն ասում է. «Իսկ մենք այդպիսի օտարահայ առաջն չենք ճանաչում, ուստի և չենք վստահանում ում և իցէ անունը տալ . . . » Պ. Սիմոնեանցը չի ասում, թէ ինքը այդպիսի անձն չի ճանաչում, այլ թէ այդպիսի օտարահայ առաջն չի ճանաչում: Հետեւապէս նա ճանաչում է մի անձն, որ օտարահայ առաջն է, բայց ունի վարչական Հանճար: Մենք էլ խնդրել էինք, որ նա չիլէ այդ անձն, անունը, որ եթէ արժանաւոր գտնենք, նորա կողմն անցնենք, որ ազգը օր առաջ ճանաչէ նորան. . . Մեր չօգտաւոր գրելուց չետոյ պ. Պարոնի առած տեղեկութիւնները ցոյց են տալիս, որ այնտեղ ևս այս խնդիրը ջերմ վեճաբանութեան առարկայ է դարձած, այնտեղ ևս պաշտպանվում է Ներսէս պապարեքի և Մուրադեանի թեկնածութիւնը: Մենք առաջարկել էինք

և խրմեանը, այն խրմեանը, որ պ. Սիմոնեանցի սրտի ուրբու թիւնն է: Բայց պ. Սիմոնեանցը այս երեքն ոչ մէկն մէջ վարչական ընդհանուր թիւն չի գտնում. նորա որոնածը ուրիշ է, այդ ուրիշն էլ օտարահայտակ չէ, ռոտատանցի է: Ներքէն վարժապետեանի մասին նա մինչև անգամ քարեր է գցում իւր թէ նա չի կարողացել Նուբար-Շահնազարեանի պարտքը պահպանել... Մենք էլ պիտի գտնապարտենք Ներքէնին, բայց բոլորովին տարբեր պատճառներով. մենք պիտի գտնապարտենք նորան, եթէ կարողացանք ստուգել, որ ամենից սիրուած ու յարգուած պատրիարքը, ինչպէս մեզ ուղում են Հատատացիներ, պաշտպանում է այն անձի թեկնածութիւնը, որի բանակից այժմ պարտաւանք է ընդունում: Մենք չարգում ենք Ներքէն Վարժապետեանին այն չափով, որ չափով նա չարգում է ազգի շահերը. մինչև այսօր նա սերել է Հայոց ազգը իւր Հոգու բոլոր վեհութեանը, ազգին էլ փոխադարձապէս տուել է նորան այնպիսի յարգանք, որպիսին չի վաշխած ոչ մի պատրիարք: Բայց պատրիարքը ազգի ամենահարգատէր անձն է, թէև ազգայնիկներն պետք. Հէնց որ նա մի քաջ կանի անցնելու դուրծուն է ու թե ամբ մեռել ամբողջ կանց կողմը (որին ազգը չի սպասում և մենք չենք հաւատում), նա կը կորցնի իւր վաշխած յարգանքը և առաջին քարը իրան աջ ժամնաՀման յորդողները կը բարձրացնեն: Բայց մարդիկ սխալվում են... Ներքէնից այդ ակնկալութիւնը չունինք... Պ. Սիմոնեանցն զուգահեռում է Կ. Պօլսի ազգային ժողովին, որ սխալմունք չ'գործի, որ գտնէ իւր Սիմոնեանցի-սրտի ուղածը և նորան ընտրէ... Վապէն մարդկան բեռնիս ծանուցի և դժուարակիրս և դնեն ի վերայ ուսոց նոցա և մատամբ իրանց ոչ կամին շարժել գնոսա: Այսպէս է վարվում և պ. Սիմոնեանցը: Նա ուղում է, որ ազգային ժողովը մարգարէանայ և ընտրէ նորան, որի մասին «Մեղու» մտածում է: Մենք կարծում էինք, որ պ. Սիմոնեանցը այնքան քաջութիւն և ազգային պարտաճանաչութիւն կունենայ, որ պ. Իֆէքճեանի պէս կասի՝ ահա այս ու այս պատճառներով ձեր յիշած անձինքն անչարմար են կաթողիկոսութեան և աւելի յարմարաւորը այս և այն պատճառով ահա այս ինչ անձն է: Այսպիսով խնդրի վերայից մթութեան և տարակուսանաց քողը միանգամից վերցրած կը լինէր և թէ Տաճկա-Հայք, թէ Ռուսա-Հայք կը գիտենային իրանց անելիքը, Կ. Պօլսի ազգային ժողովն էլ կը յարմարուէր մեծամասնութեան Հայեացքներին և Հատարակաց կարծիքը իւր դերը կատարած կը լինէր:

Անցնենք միւս կէտերին:

«Հայոց ազգի կաթողիկոսը պէտք է ծանօթ լինի իւր ազգի անցեալ և ներկայ կեանքին, բայց մի և նոյն ժամանակ պիտի ճանաչէ և եւրոպական ազգաց կեանքը»: Բացառելու կարօտութիւն չենք զգում, թէ ինչու պէտք է Հայոց կաթողիկոսը ծանօթ լինի Հայի պատմական և ներկայ կեանքին. բայց արդեօք նա պարտաւոր է ճանաչել և եւրոպական ազգերի կեանքը, ահա այդտեղ է խնդիրը: Հայերը, պատմական պատահարների շնորհիւ, ցրուած են աշխարհիս ամենայն կողմերում. նոքա գտնվում են այլ և այլ պետութեանց ներքոյ և ամեն պետութիւն ունի իւր առանձնաչափութիւնները: Այս զուտ Հայկական սէսակէտով ընդհանուր Հայոց կաթողիկոսը պարտաւոր է Հոգեւոր կապ պահպանել այդ երկրներում ցրուած Հայերի մէջ, պարտաւոր է նախածանօթ լինել այդ երկրներում տիրող կարգ ու կանոնին գէթ այն չափով, որ կարողանայ իւր ցրուեալ Հօտի կրօնական ամբողջութեանը հսկել... Բաւական չէ, որ նա ճանաչէ իւր մայր աթոռը և նորա մօտաւոր երկրի կարգերը գիտենայ. նա

պէտք է այնքան աշխարհածանօթութիւն ունենայ, որ իւր Հոգեւորապետական խնամքը և Հոգեւոր Հովանաւորութիւնը միապէս տարածէ և Տաճկաստանի, և Հնդկաստանի, և Անգլիայի և Աւստրիայի և Բուլնիստի... Հայերի վերայ: Այդ անելու համար նա պիտի ընդհանուր զարգացումն ունենայ, պիտի ուսումնասիրած լինի այդ ազգերի կեանքը գէթ այն չափով, որքան իրան Հարկաւոր է. իսկ դոցա կեանքն ուսումնասիրելու համար պէտք է գիտենայ որ և է եւրոպական լեզու, ռուսական կամ ֆրանսիական, գերմանական կամ անգլիական, այդ մէկնայն է: Մի կտոր Հայերէնով և այն էլ գրարար Հայերէնով չի կարելի ազգերի կեանք ուսումնասիրել, զարգացել և քաղաքակրթեալ մարդ դառնալ... Խորամանկութիւնն ու ծածկամտութիւնը գեռ ևս խելք ու զարգացումն չեն նշանակում: Խորամանկութեամբ ու ծածկամտութեամբ չի կառավարվում աշխարհ. այդ առաքինութիւններով, եթէ միայն առաքինութիւններ են դոքա, չի կարող կառավարուիլ և մի փոքրիկ Հօտ, այնքան փոքրիկ, որքան է Հայոց կաթողիկոսի իրաւասութեանը եւթարկուող Հօտը: Դուք, իբրեւ Հրապարակախօս և Հատարակութեան առաջնորդ, պարտաւոր էք ցոյց տալ մի անձնաւորութիւն, զարգացած՝ ժամանակիս պահանջներին համաձայն, որը կարողանալ ցրուեալ Հօտի Հոգեւոր գիւղավորութեան դժուարին լուծը կրել իւր ուժեղ և այրական ուսերի վերայ: Դուք այդ չէք անում, դուք խուսափում էք ձեր յատուկ պարտականութիւնից, ուրեմն և մեղանքում էք ձեր կոչման դէմ, մեղանքում էք Հայոց եկեղեցու շահերի դէմ...»

Բայց ինչու մենք անպատճառ ցանկանում ենք, որ պ. Սիմոնեանցը ցոյց տալ իւր ակնարկած թեկնածուն: Բացի վերոյիշեալ պատճառներից, ուրինք և այլ պատճառներ: Ռուսաստանի և Կ. Պօլսի Հայ մամուլը հանդուցեալ Գէորգ կաթողիկոսի մահից չետոյ ջերմութեամբ սկսեց արծարծել կաթողիկոսական խնդիրը: Սկզբում, ինչպէս որ պէտք էր սպասել, մամուլի խորհրդածութիւնը տեսականօրէն էր: Այժմ ժամանակը եկել մօտեցել է. պտուղը պիտի հասունացած համարուի և մամուլի պարտականութիւնն է ցոյց տալ, թէ ինչ անձնաւորութիւններ ունէր աչքի առաջ խնդիրը քննադատելու: Եթէ մենք խօսել ենք լոկ խօսած լինելու համար, եթէ մենք ջուր ենք ծծել, այդ այլ խնդիր է, կարող ենք այժմ էլ լուել. իսկ եթէ խօսել ենք գիտակցօրէն, խնդիրը պարզաբանել ենք լրջմտութեամբ, պարտաւոր ենք վերջնական եղբակացութիւն ևս անել: Մենք չ'պիտի ասենք միայն, որ ցանկուց առաջ Հոգը պէտք է հերկել, այլ պարտաւոր ենք ցոյց տալ նաև, թէ որ մաճկալը կարողութիւն և շնորհք ունի այնպէս հերկելու, որ քնքոյշ սերմը օրրան գտնի նորա մէջ. մենք չ'պիտի ասենք, որ այս մարդը տկար է, խնամքի կարօտ, այլ պարտական ենք ցոյց տալ, թէ որ բժիշկը կարող է հմտութեամբ բժշկել նորան: Մենք մինչև հիմայ ուսումնասիրում էինք մարմնի տկարութիւնը, այժմ պարտաւոր ենք մասնացոյց անել հմուտ բժիշկը: Եթէ պարտաւոր ենք, պիտի լուենք. իսկ եթէ խօսում ենք, պարտաւոր ենք խելացի բան խօսել, ասել այն, ինչ որ մեղանից սպասում են, Հայ տալ և ոչ թէ քար, ձուկը տալ և ոչ թէ օձ: Մենք մեր գիտեցածն առաջինք, մեր բժիշկներն անուանեցինք, դուք հաւան չէք նոցա, ձերոնքը շարեցէք:

Կ. Պօլսի մամուլը այս գէպը ունի սրտաբաց է. լաւ է ասում թէ վատ, գոնէ մի բանում անկեղծ է, որ բացարձակ է ասում: Ահա օրինակ մի պարոն, Իւթիւճեան, «Հայրենիք» անունով լրագրում մի ամբողջ ցուցակ է դնում, որպէս կաթողիկոսական ընտրելիներ՝ դոքտոր Սէրգիսէն Կիլիկի, Յալոբ. Էֆ. Քաղաղեան, Նախարար արքունական գանձին, Յա-

կոր աւագ քահանայ Սարգիսեան, Գոռիովացի, անդամ աւագէմիոյ, Գարեգին վարդապետ Սրուանձտեան, առաջնորդ Ակնայ, Յուսիկ վարդապետ Եջմիածնայ, խմբագիր «Արարատ» ամսագրոյ: Գուցէ դուք կը կարծէք, թէ յօգուածագիրը կատակ է արել. ամենեւին ոչ: Ի՞նչ իրաւունք ունէր նա այս մեծարու և իրանց դերի մէջ արժանաւոր անձանց տնօնը կատակի առարկայ դարձնել. եթէ կատակ անել ուզենար, ամենեւց առաջ իւր անձը կաթողիկոսական ընտրելի կը հըռչակէր: Բայց նա տակ է, ինչ որ խելքը կտրել է . . . Թողնենք պ. Իսթիճեանին և դառնանք պ. Իֆէքճեանին: Մահտան անկողինն մօտեցած այս նախկին դործիչը արդարեւ մի յուրը և խելացի յօգուած է գետնգլու մոյն «Հայրենիք» լրագրի մէջ և մի առ մի թուում է, թէ որդիսի յատկութեանց տէր պէտք է լինի մեր կաթողիկոսացուն: Պ. Իֆէքճեանի կարծիքով նա պէտք է՝

ա. Անբաւիր կեանք ունենայ և իւր առաքելի վարքովը ամենուն չարգանք և պատկառանք առգէ:

բ. Պէտքէ ազգային լեզուն, գրականութեան և պատմութեան, ինչպէս և Հայոտոտանեայց եկեղեցւոյ դաւանութեան, աւանդութեանց ծիսից և արարողութեանց հմուտ և անոնց պահպանութեանը յոյժ նախանձախնդիր լինի:

գ. Կարուս քաղաքակրթութեան ու լուսաւորութեան և ազգային յառաջագիւծութեան պէտք է համակիր լինի և ազգային կրթութեան ծառայման մեծ փոյթ տանի:

դ. Պէտք է վարչական ընդունակութեամբ օժտեալ լինի, որպէս զի ազգային սեփականութիւնը արգիւնաւորապէս մատակարարուին և ազգային ամեն տեսակ հարստութիւնը բարդաւած վեճակ ունենան:

ե. Նա պէտք է տրամադիր լինի պաշտպան Հանդիսանալ ազգային ամեն տեսակ իրաւանց:

Այս յատկութիւնները շարելուց չետոյ՝ յօգուածագիրն ուրախութիւն է յայտնում, որ մեր ազգի մէջ վերոյիշեալ բարեմասնութիւններն ունեցող եկեղեցականք պակաս չեն և իւր խօսքերն առաջ տանելով՝ գտնում է, որ ներկայումս կաթողիկոսութեան համար յարմարագոյն անձը Զմիւռնիոյ Մեղիկոյց Եպիսկոպոսն է: Պ. Իֆէքճեան շատ յարգելի պատճառներ է յառաջ բերում և մենք ըստ ամենայնի համամիտ ենք նորան: Սակայն համաձայն չենք պարոնի ասածներին Ներսէս Վարժապետեանի մասին և կաշխատենք մի ուրիշ անգամ ցոյց տալ, որ այդ մասի մէջ սխալվում է մեր բարեկամը: Խնդրից բոլորովին չճշգրտելու համար առ աջժ պիտի շատանանք չիշելով, որ պ. Իֆէքճեանին «Հայրենիքի» մէջ պատասխանում է պ. Արշակունի Յովհաննէսը և պատասխանում է ոչ այնքան վայելուչ և յաջողակ: Մի բան միայն շատ իրաւացի կերպով նկատում է պ. Արշակունին: «Սակայն արեւութեամբ և պարծանօք կրնանք ըսել բացառականում է նա թէ այդ առարկայի վրա հինգ պայմաններէ զատ, Ներսէս Վարժապետեանն ունի ամենազղխաւոր, գովելի և վեհանձն մի պայման, այն է թէ, ոչ փոքր է և ոչ փոքր է, պայման մը, որ վերպած է Իֆէքճեանի էջ. ու շաղթութիւնէն»:

Այո, պ. Արշակունի չիշած պայմանը ամենազղխաւորը պիտի համարուի ներկայումս: Մեր կաթողիկոսացուն պէտք է ոչ փառասէր լինի և ոչ փարսլասէր (չբարեմարաւ արծաթամուր): Յոյս ունինք, որ մեր հրապարակախօսները իրանց քննդատութեանց ժամանակ առաջին տեղը կը դնեն սոյն պայմանը. յոյս ունինք, որ մեր ընդդիմախօսն ևս իւր պատասխանի ժամանակ պատշաճապէս կը լուսաբանէ այս կէտը:

Զղիտեմ ասածներըս հասկանալի եղաւ արդեօք, թէ ինչու ենք մենք պնդում, որ «Մեղուն» էլ թողնէ վերացա-

կան խօսքերն ու միայն անխորհրդութիւնները և բացարձակապէս հրապարակ հանէ իւր թեկնածուն: Պարբերական մամուլը, ընթերցող հասարակութիւնը, Կ. Պօլսոյ ազգային ժողովը, որին դիմում է պ. Սիմոնեանցը, չեն կարող դուրս մղել միայն անխորհրդութիւնները, մինչդեռ նոյն իսկ օտար լրագրութիւնը, անգլիականն այնտեղ և ուսումնականն այնտեղ, խօսում են այս նիւթի վերայ և անուանում են հաւանական թեկնածուները:

Մեր խօսքը շատ երկարեց, ուստի մենք աւանայեց պէտք է ուրիշ անգամուայ թողնենք մեր արծարծած խնդրի միւս կէտերը և վերջացնենք մեր ասելիքը մի սխալ ենթադրութեան ևս պատասխանելով:

Պ. Սիմոնեանցը հաւատացնում է, որ «Հայոց ազգին յատուկ է գրկաբաց ընդունել բազմութեամբ ձայների ընտրութեամբ իւր կաթողիկոսին . . .» Այդ գաղափարը շատ հնացած և սխալ գաղափար է: Նոյն իսկ «Մեղուն» մօտ օրերս բոլորովին դուրս հաւաքաւին էր քարոզում, հաւատացնելով մեզ Հայկունու բերանով, որ ներկայումս առանց քննադատութեան, և առանց վերաժութեան ենթարկելու, մենք ոչինչ չենք ընդունում:

Մենք այնքան խաբուած ենք և այնքան փորձուած, որ նոյն իսկ ամենամեծ հռչակ վայելող մարդին պատրաստ ենք անողորմ քննութեան ենթարկել: Հետեւապէս նորա, որոնք ոչինչ չունին կատարած, որոնք բացի փառասիրութիւնից և փարայասիրութիւնից ոչինչ չեն կարող պարծենալ, թող սենայն յոյսերով չխաբուին, թէ կաթողիկոս դառնալուց չետոյ՝ գրկաբաց պիտի ընդունուին ազգից: Հաւասարակց կարծիքը, այն անողորմ դատաւորը, որի մասին մենք խօսեցանք մեր յօգուածի սկզբում, նա, որ կարողացաւ դատապարտել շատ գովելիների արարք, խորութիւն չճշնելով եպիսկոպոսի և կաթողիկոսի մէջ, նոյն անողորմ դատաւորը իւր երկաթեայ ձեռքը կը դնի անարժանութեամբ ո. Գրիգորի գահը բարձրանալ ցանկացող անձի պարանոցին և, դեռ ևս չվայելած իւր յաղթութեան փառքը, բարոյապէս կ'օղջացնէ նորան այն ազգի առաջ, որին գլուխ լինել էր փափագում:

Նիկողայոս Տէր Ղեւոնդեան:

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Նախընթաց կիւրակի Վանքի Մայր եկեղեցում Հայեկէն գրքերի տպագրական ընկերութեան վարչութեան կարգադրութեամբ հանգուցեալ Յ. Իգմիրեանցի հոգեհանգիստը կատարուեցաւ: Ներկայ էին թէ ընկերութեան անդամները և թէ հանգուցելու յիշատակը յարգող բազմաթիւ անձինք: Ներկայ եղողները մեծ ցաւակցութիւն էին յայտնում ուղապիսի մի բարեգործ մարդու վաղահաս մահուան մասին, որ կարողացել էր կենդանի ժամանակ իւր վաստակի մի որոշ մասը ազգօգուտ գործերի յատկացնել: Միւս օրը, երկուշաբթի, Գայիանեան Հայ օրիորդական միջնակարգ ուսումնարանի վարչութիւնը Մողնու եկեղեցում նոյնպէս հոգեհանգիստ կատարեց հանգուցեալ յիշատակը առանձնապէս յարգելով: Տպագրական ընկերութեան վարչութիւնը, հոգեհանգիստի յետոյ հեռադրեց իւր նախա-

գահին Պետերբուրգում՝ ցանկացողներն յայտենել Հանգուցեալի մերձաւոր բարեկամներին:

* *

Պետերբուրգից մեզ հաւաքուած են հետեւեալը, նոյեմբերի 22-ից. «Երեկ կատարուեցաւ Հանգուցեալ Յովսէփ Իզմիրեանցի թաղման հանդէսը: Ննջեցեալին ուղեկցում էր տեղիս բոլոր Հայոց գաղթականութիւնը և ուսանող երիտասարդութիւնը: Գերեզմանատանը մի քանի ճառեր կարդացուեցան, իսկ գերեզմանի վերայ պաակներ դրուեցան: Հանգուցեալի ազգականները, որոնք ժառանգում են նորա նշանաւոր կարողութիւնը, գիտաւորութիւն ունին յարգել Հանգուցեալի լիշատակը խոշոր նուիրատուութեամբ յօգուտ Հասարակական բարեգործութեան:

* *

Կիւրակի, ամսոյս 20-ին, Արծրունու թատրոնում, Հայոց Բարեգործական Ընկերութեան ընդհանուր ժողովը նիստ ունեցաւ: Ժողովի պարապման առարկաներից միմիայն մէկը քննութեան առնուեցաւ, այն է կարգացուեցաւ վերաքննող յանձնաժողովի գեկուցումը և խմբագրած հրահանգը մասնաւոր փոփոխութեամբ ընդունուեցաւ: Յաւաքիկայ կիւրակի ընդհանուր ժողովը կը զբաղուի միւս խնդիրներով:

ՆԱՄԱԿ Կ. ՊՕԼՍԻՑ

6 նոյեմբ. 83.

Ազգ. Երեսփոխանական Ժողովոյ Նոյ. 4-ի նիստը. — Կաթողիկոսական ջանձնաժողով և «Մշակ» լրագիրը. — Սինոդի չըջաբեբականը. — Ներսէս Պատրիարք. — Բոյն եկեղեցականաց առանձնաշնորհումները և թուրք կառավարութիւնը. — Պ. Հ. Իլիկճեան:

Ազգ. Ժողովոյ այս ուրբաթ աւուր դռնփակ նիստին օրակարգին վրայ առաջին տեղը կը բռնէր Կաթողիկոսական խնդիրն. որովհետեւ, Կաթողիկոսական յանձնաժողովոյ ծրագրին երրորդ մասն որ ընտրութեան եղանակին կը վերաբերէր, մերժելէ չտույ, Ժողովը պիտի քննէր միւս երկու մասերն, որք կը վերաբերին Ամենայն Հայոց Հայրապետին ստորոգելեաց, իրաւասութեանց, պարտականութեանց ու չարաբերութեանց: Բայց Ժողովը ժամանակ չի գտաւ օրակարգին անցնելու և հետեւապէս այս խնդրով զբաղելու. որովհետեւ ատենական գողծողութեանց հետ Ժողովոյ ժամանակն ալ սպառեցաւ: Ասոնք ըստ մեծի մասին երկրորդական կարեւորութիւն միայն ունին, բայց ոչ նուազ հարկաւոր է որ Ժողովն անոնց մասին տնօրէնութիւններ ընէ բուն խնդրոյն չանցած: Ներկայ էին իւր 50 երեսփոխանք, և նիստը աւեց երբ 2½ ժամ:

Ազգ. Ժողովը փութաջանութեամբ կը զբաղի իւր անգամոց թիւն ամբողջացնելու, որոյ մասին նախընթաց

Թղթակցութեամբ մը արդէն տեղեկութիւն տուած եմ ձեզ: Կուզէ որ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին ընտրութիւնն ըստ կարելի Համայն Եւրոքիական Հայոց երեսփոխաններուն մասնակցութեամբը կատարուի, և իւր այս փառապը ու փութաջանութիւնը գովելի են: Գիտէք թէ Ազգ. Ժողովոյ կը վերաբերի քննել իւր տնօրէնոց ընտրութեան եղանակն, և կատարելապէս օրինաւոր գտնելէն ետքը միայն վաւերացնել և երեսփոխան հռչակել զանոնք: Կը պատահին ընտրութիւններ, որոց օրինաւորութիւնը տարակոյս կը վերցնէ, և վիճաբանութեան առիթ կուտայ: Արգ, ուրբաթ աւուր նստին մէջ այս կարգի ընտրական գործողութիւնք բաւական ժամանակ գրաւեցին, բայց սրովհետեւ ատենք ձեզ համար կարեւորութիւն չունին, զանց կընեմ չեղատակել անոնց մանրամասնութիւնը:

Երեսփոխան Նիկիտ Թ. Վ. Այվազեան գրաւոր առաջարկ մը ներկայեց, որով կըսէր թէ բանաւոր չէր որ ազգային եկեղեցականք ազգային ներքին տրոց մասնակցելէ հետեւ միայն, և կը պահանջէր որ, պարտուց հաւատարմութեան սկզբունքն չարգելով, եկեղեցականք ևս պարտաւորին ազգային տուրք վճարելու: Ատենադպիր պ. Ք. Ղազարուսեան չեղեցուց թէ երեւմտեան Պատրիարքներն անգամ կը մասնակցէին ազգային տրոց, բայց ետքէն կերպով մը եկեղեցականք գաղաւթ են ազգային տուրք վճարելէ: Ուրիշ երեսփոխան մը չեղեցուց թէ եկեղեցականք կառավարութեան առջև ալ տուրքէ ազատ են, և թէ աղբովին պարտաւորելով զանոնք որ տուրք վճարեն, միջոց կուտանք կառավարութեան բաւարարու Հայ եկեղեցականութեան այս առանձնաշնորհը հոմն ևս: Այս պարոն կը մոռնար թէ մեր «ազգային տուրք» անուանած բանը սահմանադրութեան տաճկերէն Թարգմանութեան մէջ ի տես է, (նպատ, օժանդակութիւն) թէ կառավարութեան համար ազգային տուրք չիւայ, այլ միայն կառավարական տուրք, զի միայն ինք ունի տուրք ժողովելու իրաւունքը, և թէ, հետեւապէս, պարտաւորել մեր եկեղեցականներն որ հայ Ժողովրդեան բարի օրինակ հանդիսանան՝ «ազգային տրոց» մասնակցելով, չի նշանակէր պարտաւորել զանոնք կառավարական տուրքերն ևս հատուցանելու: Նիկիտ վարդապետին առաջարկը նախաձեռնութեան գիւտին յանձնուեցաւ և քննութիւն և ի տեղեկագրութիւն:

— «Մշակ» Թղթակց պ. Հայկակի մէկ անգամ տնայ պահութիւնն և Ազգ. Ժողովոյ մէկ որոշման հակառակ գործելը՝ բաւական երկար վիճաբանութեան մը պատճառ եղաւ Ազգ. Ժողովոյ ուրբաթ աւուր նստին մէջ: Սերաստիոյ երեսփոխան և «Հայրենիք» լրագրի տնօրէն խմբագիր պ. Մկրտիչ Մէլիքեան Ժողովոյն ուշադրութիւնն հրաւիրեց սա իրողութեան վրայ թէ, «միջոցեւ Կաթողիկոսական յանձնաժողովոյն տեղեկագրին ու ծրագրին առ աշխարհիկ և նոյն իսկ երեսփոխանաց տպեալ օրինակներ չցրուել որոշուեցաւ, և միջոցեւ միւս կողմէ, Կ. Պօլսոյ ազգային մամուլէն քանիցս խնդրուեցաւ որ ոչ աչդ պաշտօնագրերն հրատարակեն, ոչ ալ մանրամասն տեղեկութիւններ տան նոցա պարունակութեան վրայ, Տիգրիսի «Մշակ» լրագրին, իւր Կ. Պօլսոյ Թղթակցէն առնելով, Կաթողիկոսական յանձնաժողովոյ ծրագրին յօդուած առ յօդուած մէկ քաղաւածն հրատարակած է, տեղ տեղ ալ նոյնութեամբ ընդօրինակելով զայն: Որովհետեւ ծրագիրը միայն մէկ օրինակ էր, մի կրնար անոր ընդօրինակութիւնը տուած լինել «Մշակ» Թղթակցին: Այս պարոն, երեսփոխանաց գիմելով, հարցուցեր է թէ վնաս մը ունի՞ր հրատարակել Կաթողիկոսական յանձնաժողովոյ ծրագրին, և անոնք ոչ ըսեր են: Ոչք եւն այդ երեսփոխանք և էր հաւառակ որոշում մը տուին, երբ ազգային Ժողովոյ մէջ իսկ

խնդիր եղաւ Հրատարակել այդ ծրագիրն և երբ պ. Մարկոս Աղաբէգեանց ցաւ յայտնեց որ «Մատիս» տեղեկութիւններ կուտար (թէ և խիստ համառօտ) ծրագրին բովանդակութեան վրայ, և զայն հերքող գրութիւններ կը հրատարակէր ժողովոյ մեծամասնութիւնն յայտնեց պ. Աղաբէգեանցին համամիտ կերեկէր: Ինչ կը նշանակէ զլանալ Կ. Պօլսոյ Հայ մամուլին հրատարակութիւն մը, որ թոյլ կը տրուի Տիգրանի Հայ լրագրոյ մը: Բայց աստի, եթէ այսպէս պիտի պահուին Աղաբէգեանց ժողովոյ գաղտնիքը համարած բաներն, ապագայի մէջ երբեք գաղտնի պահուելու բաներն ինչ կը լինին, և միթէ այդպիսի ընթացք մը քաջալեր չէ՞ բոլոր լրագրաց՝ չարագրութեան Աղգ. ժողովոյ գաղտնիքն և նոյն խոյ գաղտնի նիստերու մասին ինչ որ իմանան, ինչ որ իրենց ձեռքն անցնի, անմիջապէս հրատարակելու, մանաւանդ թէ Կ. Պօլսոյ Հայ լրագրաց անօրէնք երեսփոխան լինելու առաւելութիւնն ալ ունին, և հետեւապէս անոնց գիւրին էր գաղտնի նիստերու մէջ կարգացուած պաշտօնագրերն ալ հրատարակել, եթէ չարագրին ժողովոյն որոշումը: Բայց անգաղտնապահութեամբ մը, որոյ հետեւանքն է «Մշակ» հրատարակութիւնը, Կ. Պօլսոյ Հայ լրագրի անխառնութիւն մը և վնաս կրած կը լինին այն միակ պատճառաւ թէ չարագրին Աղգային ժողովոյ որոշումը: Պ. Մէլիքեան վերջացուց իւր խօսքը, ժողովոյ կողմէ անօրէնութիւն մը խնդրելով այս մասին:

«Հալեւնիք» անօրէն-խմբագրին այս գեղացումն ու գիտողութիւններն երկար, կռուայոյց և ջերմ վեճաբանութեան մը առիթ տուին, և զժեպատարար, ժողովոյն ժամկէտին ժամանակն սպառեցին իւր ժամ մը: Տեսարք երեսփոխանք, թէպէտ ընկելը անմիջական անօրէնութեան մասին տարա-կարծիք, միահամուռ ցաւ կը յայտնէին այսպիսի գաղտնաբերութիւն անգաղտնապահութեան մը համար, որոյ հետեւանքն էր եղած յանձնաժողովոյ ծրագրին մէջ մասին նույնութեամբ հրատարակումը «Մշակ» մէջ:—Այլ ո՞վ էր յանցաւորը: Ժողովոյ թուղթերը դեւանին քով կը պահուին, և ի գիմաց գիււանին պ. Յ. Գուրգէն յայտարարեց որ թէպէտ կաթողիկոսական յանձնաժողովոյ ծրագրին միայն մէկ օրինակ կար, բայց ժողովոյ թուղթութեամբ, երեսփոխանք ոմանք կրցած են զայն իրենց տուները տանել ուսումնասիրելու համար: Այսպէս, ծրագրին (այն ինչ և այն ինչ) երեսփոխանաց քով մնացած էր 15 օր, և նոյն միջոցին մէկը կրնայ անոր ընդօրինակութիւնը տուած լինել «Մշակ» թղթակցին:

Առտի, պահանջուեցաւ որ քննութիւն բացուի, և պ. Մէլիքեան յարեցաւ այս առաջարկութեան: Ի գիմաց կաթողիկոսական յանձնաժողովոյ, ի գիմաց Մատթէոս Եպիսկոպոս և մանաւանդ պ. Մարկոս Աղաբէգեանց զառն խօսքերով ցաւ յայտնեցին ծրագրին այսպէս ժամանակէն առաջ հրատարակման համար, և սակայմ պահանջեցին որ քննութիւն բացուի, և որովհետեւ, ըստ պ. Աղաբէգեանց, «Մշակ» թղթակցը ծանօթ է, քննութիւնը պէտք է անորմէ սկսել, այսինքն պէտք է քննել մարմնոյ մը առջև կանգնել զայն և խոստովանեցնել թէ ո՞վ իրեն տուած ծրագրին օրինակն, և ո՞վ ըսին իրեն թէ վնաս չունի այժմէն հրատարակել զայն: Պ. Աղաբէգեանց շատ ջերմութեամբ և զայրոյթով խօսեցաւ «Մշակ» կանխահա հրատարակութեան և անոր միջոց ընծայող անձանց դէմ, որք այսպէս Աղգ. ժողովոյն մէջ բացորոշ որոշումն ռաւակոխ ըրած էին, ի վնաս աղգային կենսական շահուց:—Պ. Մատթէոս Փափաղեան աւելի մեղմութեամբ խօսեցաւ, ցաւ յայտնեց «Մշակ» կանխահա հրատարակութեանը համար, բայց առաջարկեց շատանալ՝ ցաւ յայտնելով և իւր խղճին՝ դատա-

տանին յանձնելով այն անձն, որ գործած էր այսպիսի անգաղտնապահութիւն մը. բայց իւր այս մեղմութեան համար, պ. Ս. Փափաղեան պարտաւիան խիստ պատասխան մը ուսացաւ պ. Մ. Աղաբէգեանցէն, որ անբաստանեց զպ. Փափաղեան թէ «Մշակ» թղթակցին հետ համախառն և ընկեր լինել կը թուի:

Առտի, նախ այս երկու հակառակ կարծիքներ քուէի գրուելով, 8 երեսփոխանք ցաւ յայտնելով խնդիրը փակելու եղծը գաղտնեցան, իսկ 17 երեսփոխանաց քուէով որոշուեցաւ քննութիւն մը բանալ յանցաւորը գտնելու համար:

Բայց քննութիւնն իր մարմնոյ ձեռամբ պէտք էր կատարել: Պ. պ. Յ. Գուրգէն և Ռ. Պէրպէրեան ղեկ տուին թէ որովհետեւ երեսփոխանաց վրայ կառուած կար, եթէ քննիչ յանձնաժողովն երեսփոխաններէ կազմուէր, նոյն խոյ յանցաւոր երեսփոխանք պատահմամբ անգամ կրնային լինել այդ յանձնաժողովոյ: Պ. Մ. Չեքուղ առաջարկեց Պատրիարքական փոխանորդ Հօր յանձնել այս քննութիւնը: Բայց առաւելուեցաւ թէ երեսփոխանական ժողովէն դուրս գլխաւոր աղգային մարմին մը չէր կրնար գաղտնաբեր կանգնել երեսփոխանաց գործերուն: Քննիչ յանձնաժողովոյ անգամ առաջարկուեցան Սիմոն Եպիսկոպոս, և պարոնայք Մ. Չեքուղ Մ. Ալեքսանեան և Մ. Պարոնիկեան Էփէնտի: Բայց առջև երեքը մերժեցին և միայն վերջինն, որ պարագմունքով ալ դատաւոր մէջ, ընդունեց: Սակայն և այնպէս, քննիչ մարմնոյ կազմութեան մասին դեռ համաձայնութիւն չի գոյացած, նիստը վերցաւ, 15 օրէն գումարուելու որոշումով:

Ինչպէս իրաւամբ գիտեց Պ. Նարատունիէն Էփէնտի, երեսփոխանք թէ քննութիւնը կատարուեցաւ և յանցաւորը գտնուեցաւ, բայց ժողովն ինչ պատիւ կրնայ տնօրինել, և եթէ յանցաւորը չուզէ խոստովանել իւր յանցանքը, Աղգ. ժողովոյ քննիչ յանձնաժողովը միեւն կրնայ ուստիկանական միջոցներ իկիր արկանել:—Այլ, զի մեր Աղգ. ժողովոյ և աղգ. իշխանութեանց զօրութիւնը լոկ բարոյական է, վարձատրութիւններն ու պատիւներն ալ բարոյական են միայն: Այս պատճառաւ, ոմանք կրնան արհամարհել և ուստիկան ընել մեր Աղգ. իշխանութեանց տուած որոշումներն և դրած արգելքները. բայց ճիշդ այն պատճառաւ թէ մեր Աղգ. իշխանութիւնը ուստիկանական միջոցներ և բանաւ և նիւթ, թական պատիւներ չունին, պէտք է որ ամեն հայ, ինչ որ լինի իւր անձնական շահին, չարգէ անոնց որոշումները:—Ներկայ խնդրոյն մէջ, թղթակցը և խմբագրիք, թէ և անոնց շահը կը պահանջէր գաղտնի չ'պահել Աղգ. ժողովոյ գաղտնի նիստերուն մէջ կարգացուած բաները, և թէպէտ անոնք համամիտ չը լինէին դաւադրութեան, բայց ոչ նուազ պարտաւոր էին չարգել Աղգ. ժողովոյ տուած որոշումը: Ձեր թղթակցը, տէր խմբագիր, չարգեց այդ որոշումն, և միայն այն պատճառաւ «Արձագանք» մէջ հրատարակութեան չի յանձնեց կաթողիկոսական յանձնաժողովոյ տեղեկագրին և ծրագրի, զորս իւր գիրքը կը ներէր նոյնութեամբ ընդօրինակել և չղել ձեռք: Առտի, ձեր թղթակցը շատացաւ. ընդհանուր գաղափար մը տալով այդ պաշտօնագրոց պարունակութեան վրայ, և անոնց հրատարակումն յետաձգեց մինչև որ Աղգ. ժողովը տեսնէ, քննէ, որքա՞նք զանոնք, և յայտնաւ Աղգին և դուք կարգաւ ինչ որ խոսկապէս Աղգ. ժողովոյ որոշումն է, զի ահա ծրագրին գ. մասն, որ կաթողիկոսական ընտրութեան եղանակին կը վերաբերէր բոլորովին մերժուեցաւ, և մնացեալ երկու մասերն ալ ունին կրելը կարեւոր որոշումներ թէ Աղգ. երեսփոխանական ժողովէն և թէ եկեղեցական համագումար ժողովէն:

Բայց պ. Հայկակ այլապէս խորհեցաւ և այլապէս գործեց: Ըստ իւր, իւր ընթացքին վրայ ընկաւ թիւն մը բանալ աւելորդ է: Յանցաւորն՝ Աղբ. Ժողովոյ գիւտն և իւր ոտուրակարգեալ պաշտօնականներն են, որք մասնաւոր խնամ պէտք է տանին իրենց յանձնուած թղթոց պահպանութեան, և չեն տանիր: Եւ որովհետեւ, եթէ քննութիւն ալ կատարուի, տնօրինութիւնք պատիժը բարոյական է, պ. Հայկակ բաւական պատիժ մը կրնայ համարել Աղբ. Ժողովոյ միահամուռ ցաւ յայտնելը «Մշակ» կանխահաս հրատարակութեան համար:

— Կ. Պօլսոյ Հայ լրագիրք շաբթուս մէջ հրատարակեցին էջմիածնի Սինոդին շրջաբերականին պատճէնն, որ նոր Կաթողիկոսին ընտրութեան մասնակցելու հրաւեր կը կարգար Հայոց վիճակներուն: «Արձապանք» հարկու ցարգ հրատարակած կը լինի այդ շրջաբերականը, ուստի աւելորդ կը համարենք անոր օրինակը զրիւն ձեռք. Հայ լրագիրք այս առթիւ տեղեկութիւններ կը հրատարակեն նաև Կաթողիկոս Բարձր. Կառավարչապետին և Սինոդին մէջ տեղ կատարուած բանակցութեանց վրայ և ընդարձակ խորհրդակցութեանց նիւթ կը նեն զանոնք: Թէպէտ Սինոդը Թուրքիոյ Հայոց մէջ մի վիճակէն պատգամաւոր կը խնդրէ, բայց «Հայրենիք», որ «Մասին» տեղ կը հրատարակուի այժմ, և «Փունջ», որ ամենօրեայ դարձած է, գիտել կոտան թէ ո. Պատրիարք Հայրը չի կրնար դուրս ելնել Աղբ. երեսփոխանական Ժողովոյ այս նկատմամբ վերջերս տուած որոշումէն որ ծանօթ է ձեռք:

— Գիտէք թէ վիհ. սուլթանը Սթամբուլի մէջ մի մեծ ապարանք տուաւ ո. Պատրիարք Հօր: Այդ ապարանքն առաջ իւր տիրոջ կողմէ վարձու տրուած էր Անգլիական դեսպանատան, որ հոն կը պահէր այն աշակերտ-Թարգման-Ները, զորս կը պատրաստէ հեւայատոսական ծառայութեան: Ահա ամիս մի քանի անգամ վարձու պայմանաւոր վրայ տրուած է, և անգլիացիք Թողած են այդ բնակարանը, բայց ո. Պատրիարք Հայրը չուզէր հոն երթալ հաստատել իւր բնակութիւնն, և քննակառական, ձմեռն ալ ի Խաղիւղ իւր հին տան մէջ անցնելու պատրաստութիւններ կատարած է: Ն. սրբազնութիւն չուզէր նստել վիհ. սուլթանին նստարան տան մէջ, որովհետեւ, նախ սիրտ և յօժարութիւն չունի անոր համար, չի գիտէք թէ Թուրքերը զինք շատ կը յարգեն ու կը պատուեն, բայց իւր և իւր մէկ խնդիրը կը գործադրեն, և երկրորդ, որովհետեւ այդչափ մեծ տուն մը պահել շատ ծախքի կարօտ է, և Ն. սրբազնութեան նիւթական վիճակը Թոյլատու չէ ասոր:

— Բ. Գուռն, ինչպէս ծանօթ է ձեռք, Յունաց և Հայոց Պատրիարքարանաց հետ վէճի մէջ է եկեղեցականաց առանձնաշնորհումները սեղմելու մասին: Յունաց Պատրիարքարանին հետ Բ. Գուռն յառաջագոյն ունեցած բանակցութեանց և Յունաց բռնած ընթացքին վրայ տեղեկութիւն տուած է ձեռք: Արդ, շաբթուս մէջ Յունաց ո. Պատրիարք Խաղիւղ սրբազան դատական պաշտօնատունն հրաւիրուեցաւ և պատասխան տուեցաւ իւր Յիշատակագրին, զորս անցեալները մատուցած էր Գրան, Յոյն կղերին առանձնաշնորհութեանց նկատմամբ: Այդ յիշատակագիրը նախարարաց խորհրդին մէջ քննելով, որոշուեց է որ եկեղեցական առանձնաշնորհութեանց խնդրոյն մէջ Թուրք կառավարութիւնն իւր հետեւած աշխարհավարութեանէն չլքէ երեւել, և դատական նախարարին յանձնուեց է Յունաց Պատրիարքին հաղորդել այս նախարարական որոշումը: Ն. սրբազնութիւն, այս կարուկ պատասխանին վրայ, Պատրիարքարան վերադառնալով, իսկոյն արտասովոր նիստի հրաւիրեց Սինոդի անդամներին և նախարարական պատասխանն հաղորդեց անոնց: Սինոդին

որոշմամբ, Յունաց Բնդհանուր Ժողովն ինիստ հրաւիրուեցաւ խնդրոյն այս փափուկ կացութեան վրայ որոշում մը տալու համար: Բնդհանուր Ժողովն այս ուրեւթ գումարեցաւ Ֆէնէրի Պատրիարքարանին մէջ: Յոյն հատարակութեան ներկայացուցիչները խնդրոյն կարեւորութիւնն զգացած էին և երկարօրէն խորհրդակցեցան: Իվերջոյ միահամուռութեամբ որոշեցին թէ Յոյն հատարակութիւնը չի կրնար հաւանել այն փոփոխմանց, զորս Գուռն կը մտցունէ Յոյն կղերին և Ժողովրդին տրուած առանձնաշնորհութեանց մէջ: Ժողովոյն արեւապէս տուած այս որոշումը Պատրիարքին հաղորդուեցաւ, և որովհետեւ ն. սրբազնութիւն, Գրան հետեւած ընթացքին առջև, պաշտօնէն քաշուելու փափափ կը յայտնէր, բնդհանուր Ժողովն յայտարարեց թէ Խաղիւղ սրբազանի հրաժարականը չպիտի ընդունի ամենեւին, և խնդրեց որ քաջաբար շարունակէ զայն:

Որովհետեւ միևնոյն խնդիրը Գրան և Հայոց մէջ տեղ ալ կայ, մեր բունեւելք ընթացքն ալ չպիտի տարբերի և արդէն չտարբերի Յունաց բռնած ընթացքէն: Միայն ցաւալի է որ ամեն. Ներսէս Պատրիարք իւր Խաղիւղի բնակարանէն չեներ, և սիրտ չի տար իւր հօտին քաջութեամբ դէմ դնելու համար այն ստնձգութեանց, որք կը լինին Հայ Ժողովրդեան ու եկեղեցականութեան դարաւոր առանձնաշնորհութեանց դէմ: Կը փափաքէինք որ մեր այս գիտողութիւնը գրաւէր Ն. սրբազնութեան ուշադրութիւնն, և Տ. Ներսէս Պատրիարք զգար թէ, ցորչալի ինք Պատրիարք է, իւր պարտականութիւնն է աշուպի ծանրակշիռ խնդրոյ առջև մենակ չթողուլ իւր Ժողովուրդն ու իւր կղերը:

— Վաղուան «Հայրենիք» մէջ կը հրատարակուի պ. Հ. Իֆէքճեանի մի նամակը, որով նա Կաթողիկոսական ընտրելի կ'առաջարկէ Զմեռնիոյ Առաջնորդ գեր. Մելիքսեդեկ սրբազանը: Ներսէս Պատրիարքն արժանիքը կը գնահատէ բայց կ'ըսէ թէ որովհետեւ Ն. սրբազնութիւն հիւանդոտ է, և աստ իսկ չկրնար իւր Խաղիւղի տունէն դուրս ելնել, էջմիածնի մէջ Մայր-Աթոռին վրայ իրմէ պահանջուած ծառայութիւնները մատուցանելու անկարող է: Պ. Իֆէքճեանի այս գիտողութիւններն ու առաջարկութիւնն անկեղծ կրնանք համարել, զի դժբախդաբար նա այլ ևս սերտ չարաբերութիւն չունի այս աշխարհի գործոց հետ: Պ. Իֆէքճեանի վիճակն անյայտ է, և այս անգամ աստիճան, որ հնար իսկ չեղաւ զինք Բանկալթիէն Աղբ. հիւանդանոց փոխադրել: Նա շաբթուս մէջ խոտովանեցաւ, հաղորդութիւն առաւ, և պատրաստուած է յաւիտենականութեան գուռներէն ներս մտնելու . . . : Այսպիսի մարդումը գողդոջուն գրչին ելած խօսքեր նուիրական են, չեն կրնար կրից կամ շահախնդրութեան արդիւնք համարուիլ, և որ առաւելն է՝ ճշմարտութիւնը կը յայտնեն միայն անձնական տեսակէտով:

Ա թ Գ Է Է:

ՆԱՄԱԿ ԱԴՐԻԱՆՈՒՊՈԼՍԻՑ

5-ն Նոյեմբերի, 1883 թ.

Աղբիւնուպոլիս. — Երուսաղէմի Վանքին պարտքն և Կայսերական պալատը. — Տաճիկ կառավարութիւնն և Հայ մամուլը. — Անգլիոյ գեսպանատունն և Հայոց խնդիրը:

Անձնական գործով մը եկայ եւրոպական Տաճկաստանի այս կարեւոր քաղաքն, ուստի կը զրկեմ ձեռք այս կարճ թղթ-Թաղութիւնս: Արեւելեան Բումէլիի մէջ տիրող բարեկար-

գութիւնն ու օրինապահութիւնն օգտակար ազդեցութիւն մ'ըրած են այս տաճկական բաղադրին վրայ, որ առաջու-
րնէ աւելի ազդէ վիճակի մէջ է այսօր: Մեր աղագայինք բա-
ւական կարեւոր գաղթականութիւն մ'են աստ, ունին եկե-
ղեցի և զպրօց, բայց զժբախտաբար տաճկախօս են: Նը-
կաթուղին, թէպէտ որքնթաց չէ, բայց 12 ժամէն Կ. Պո-
լսէն Ազրեանուպօլսի կը բերէ ճանբօրդն, որ երկաթուղ-
ւոյն շինութենէն առաջ օրերով ճանբօրդելու պարտաւո-
րուած էր անհարթ և դժուար անցանիւն ճանբայներէ: Նո-
րոպական Տաճկաստան և Կ. Պոլսի բոլորովին կերպարանա-
փոխ պիտի ըլլան, եթէ Ազրեանուպօլսի և Սէլանիկի եր-
կաթուղիք միացունին Պուլկարիոյ և Սերպիոյ երկաթուղեաց,
և Հեռակապէս, Աւստրո-Հունգարական երկաթուղեաց Հետ:
Այս պատճառաւ, Ներսիս կը պնդէ որ այդ միացումն օր
առաջ կատարուի: Աւստրիոյ, Թուրքիոյ, Պուլկարիոյ և Սեր-
պիոյ մէջտեղ այս մասին պայմանագրութիւնք ստորագրուած
են, և շինութիւնք մի քանի տարեէն պիտի ամբողջանան:

— Իմ վերջին նամակաւ, որ կարծեմ հօդաւ 31 թուա-
կանը կը կրէր, ծանուցի ձեզ թէ ղիտաւորութիւն կայ եկե-
ղեցական պատգամաւորութիւն մը զրկել կաշտերական պալա-
տը, վերաբերմամբ Ներսիսի պարտուց խնդրոյն:

Նա իրօք, այլ և այլ ձեւեր խորհուրէ չեալ, պատգա-
մաւորութիւնը սապէս կատարեց իւր պաշտօնը:

Ս. պատրիարք Հօր Հաւանութեամբ և Ազգ. վարչու-
թեան որոշմամբ, Ներսիսի Պատրիարք Ամեն. Տ. Նույն
որբազան, իւր Հետ ունենալով չորս եպիսկոպոսներ, որք են
իւր փոխանորդ Սիմօն եպիսկոպոս, Մատթէոս եպիսկոպոս
Իլմիլիւն, Գրիգոր եպիսկոպոս Մինթանճեան և Տիմօթէոս
եպիսկոպոս Սափրիչեան, և Պատրիարքարանի քաղաքական
գործակատար Ֆրէնկեան Աբրահամ Էփէնդի, նոյնմբերի 3-ին,
ժամ 5-ին միջոցները, Ներսիսի պալատը գնաց: Բարձրա-
տիճան պաշտօնակալ մը ն. որբազնութիւնն ընդունելով,
փառաւոր սենեակ մ'առաջնորդեց, ուր պէտք եղած քա-
ղաքավարական պատիւներն ըրաւ և չ'մոռցաւ ուղել և ստա-
նալ Սիմօն եպիսկոպոսէն՝ Հինգ օտմ. ոսկուց նուէր մը,
իւր մատուցած ծառայութեան (!) Համար: Նույն պատրիարք
փափաք յայտնեց վեհ. սուլթանին ներկայանալու, որպէս
զի կարող ըլլայ իւր խոնարհ չարգանքը մատուցանել և ն.
կ. վեհափառութեան գլխութիւնը խնդրել Ներսիսի վան-
քին դառն վիճակին վրայ, որ արդէն Ազգ. Պատրիարքա-
րանէն պալատն Հաղորդուած է: Ն. որբազնութիւն վեհ.
սուլթանին մատուցանելու Համար իւր ձեռքն աղբրագիր
մ'ալ ունէր:

Նույն պատրիարքին գալուստն և այս փափաքն վեհ.
սուլթանին Հաղորդուելով, քիչ չեալ Բ. սենեկապետն եկաւ
և յայտնեց թէ վեհ. սուլթանը կը բարեւէ զինք, գոհ է իւր
այցելութենէն, և յառաջիկայ երկուշաբթի (նոյնմ. 7-ին) կէս
օրէն չեալ պիտի Հաճի իւր ներկայութեանն ընդունել
զինք: Սենեկապետը չուղեց առնուլ պատրիարքին ձեռքը
գտնուած աղբրագիրն, այլ ըսաւ թէ երկուշաբթի օրը ան-
ձամբ պէտք է մատուցանել ն. կ. վեհափառութեան:

Աւստի, Նույն պատրիարք գոհաբանական աղօթք մ'
ընելով, կը մեկնի պալատէն, երկուշաբթի վերստին երթա-
լու Համար:

Յիշեալ աղբրագրով, Ներսիսի պատրիարքն փանքին
պարտուց օրէ օր աւելանալուն վրայ ուշադրութիւն հրա-
ւերելով, կը խնդրէ որ ն. վեհափառութիւնը բարեհաճի վա-
ւերացնել՝ գաւառաբնակ Հայոց զինուորական 27 զրուշի
տարեկան տուրքին վրայ 3 զրուշի չաւելման ծրագիրը, զոր
ամիսներ առաջ Ազգ. վարչութիւնն առաջարկեց տաճիկ կա-

ռավարութեան: Այս ծրագրին անարդար է և վնասակար,
բայց Ազգ. վարչութիւնը կը յուսայ այս առթիւ Համոցել
տաճիկ կառավարութիւնն որ նիւթական օգնութիւն մ'ընէ
ի վճարումն Ներսիսի զիջեալ պարտուց: Այս նիւթին
վրայ շատ ըսելիքներ կան, բայց այսօր այնչափը բաւ Հա-
մարելու ստիպուած եմ:

— Մասին՝ լրագիրը դադարեալ կը մնայ, և կը լսեմ
թէ ներքին գործոց նախարար Էդհէմ փաշա և տպագրա-
կան սենեկին վերատեսուչ Մէհմէդ Էփէնդի ըսեր են Մա-
սին՝ տնօրէն պ. Իւթիւճեանի թէ իւր քով գտնուած
Քէչեան անուն երկտասարդ խմբագիրը պէտք է հանէ իւր
գործէն, որպէս զի թերթին վերստին հրատարակման թոյլ-
տուութիւն ընեն: Այս երկտասարդն Հայոց միտքերը գրգը-
ռելու և նոցա մէջ աղգանութեան զգացում արթնցնելու
կերպով յօդուածներ կը գրէ եղեր: Ըստ իս, անձնական թըշ-
նամութեան մ'արդիւնք պէտք է ըլլայ այս առարկութիւնը:
Նա որ 10 տարեէ ի վեր Մասին՝ կը կարդամ, այդպիսի
հրատարակութիւնք երբէք չեմ տեսած անոր մէջ:

Բայց ստոյգ է թէ կառավարութիւնը շատ գէշ աչօք
կը նայի Հայոց յառաջագիմական շարժումներուն, որչափ
ալ օրինաւոր ըլլան: Մասին՝ երկու ամսուան դադար-
ման դատապարտուելէն ի վեր, Նիւ յուդոս անուն Յու-
նաց առաջնակարգ լրագիրն երկու ամիս և թէ էրձէ մանը
— Հագիգաթ՝ Թուրք առաջնակարգ լրագիրն անպաշ-
ման կերպիւ դադարման դատապարտեցան աւելի ծան-
րալիւ Հրատարակութեանց Համար, բայց երկուքն ալ
զօրաւոր միջնորդներ ունենալով, վերստին Հրատարակու-
թեան արտօնութիւն ստացան և միայն Մասին՝ այս
շնորհքէն զուրկ մնաց: Ձեզ կը մնայ տրամաբանել այս աչքի
զարնոյ խտրութեանց վրայ:

— Անգլիոյ դեսպանատունն որ և է հոգաւորութիւն ցոյց
չի տար Տաճկա-Հայաստանի բարենորոգմանց հարցի վերա-
բերմամբ, և թերթը, իսթըրն Էքսպրէս, կը շարու-
նակէ զովստներ շոպիւլ Օսմանեան կառավարութեան:
Աւստի, ես նորէն հարկադրեալ եմ հաստատուել ինչ որ
յառաջագոյն մի քանի անգամ գրեցի ձեզ Անգլիոյ կացու-
թեան մասին, վերաբերմամբ 61-րդ յօդուածի գործադր-
ման: Հիմա դեսպանաց մեծ մասն զբաղած են Հաճոյ երե-
ւալու տաճիկ կառավարութեան, որպէս զի իրենց մասնա-
ւոր խնդիրները գործադրէ: Ուրիշ Ժողովուրդ գործոց հոգսը
քաշող չ'կայ: Նա ամենայն Ժողովուրդ ինքը պիտի հոգայ
իւր մասին:

Նորայր.

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

1883 թ. նոյեմբերի 18-ին Լալայցի գ.

ԴՐ. ՄԱՐՏԻՆ ԼԻԻՏԵՐԻ 400 ԱՄՆԱԿԸ

Գրեչ չէի վեր առնել Հայ ընթերցող հասարակութեան
նկարագրելու Լիւտիւրի, կամ կրօնական մեծ չեղափոխութեան,
400 ամեայ տարեգարձի տօնը Լալայցի գում, եթէ նա սահ-
մանափակուած լինէր միայն կրօնական շրջանում: Նոյեմբե-
րի 10-ին ոչ միայն ընդհանրական Ժողովուրդը այլ և ամբողջ
Գերմանիան տօնում էր մեծ չեղափոխիչ 400 ամեայ տարե-
դարձը երբև մի ազգային տօն:

Ո՞վ կարող է մերժել Լիւտէրի ունեցած նշանակութիւնը և աղբիւրութիւնը Վերմանական ժողովրդի հոգեւոր կենաց զարգացման վերայ: Վերմանական գիտութեանց և արուեստի աշխարհի ծաղկած գրութիւնը, որի սկիզբը 16-րդ դարից է սկսուել, պարտական է Լիւտէրի յեղափոխիչ գաղափարներին: Վերմաներէն լեզուն, իւր հարուստ գրականութեան շնորհիւ, որ այժմ կամաց-կամաց ֆրանսերէնի հաւասար, համաշխարհական լեզու է դառնում, նոյնպէս պարտական է Լիւտէրին:

Այն գանձը, որ բացեց Լիւտէրը գերմանական ժողովրդի համար, օգտուեցան նաեւ, որոնց անուանեցին ոչ միայն Վերմանական է պարծանքով յիշում, այլ և ամբողջ աշխարհին ծանօթ են, որ փոքր իշտակ ունեւ անհատը տեղեկութիւն չունի Լայպցիգի, Լէյպցիգի, Վէլթի Եիլլէրի մասին: Նա ինչ չարմար և օքսնիշէի զուգադիպութիւն. միևնոյն օրը ամբողջ Վերմանական տօնում էր Լիւտէրի 400 ամեակի հետ նաև Եիլլէրի ծննդեան տօնը. կարծես Նախախնամութիւնը, միևնոյն ամսաթուին լոյս աշխարհ բերելով դոցա, առաջուց որոշել էր, որ այդ երկու մեծ մարդիկը միահաւասար կերպով պէտք է սկսուին գերմանական ժողովրդից: Եիլլէրի, այդ Վերմանական առաջին իգէալական և ժողովրդական բանաստեղծի, իւրաքանչիւր տողը ինչպէս նաև Լիւտէրի «*Ein feste Burg ist unser Gott*» բանաստեղծութիւնը մի տեսակ արձագանք են դառնում իւրաքանչիւր գերմանացու սրտում: Մ. Լիւտէրը, թէ երբեք պրօֆէսոր և թէ յեղափոխիչ, մինչև իւր վերջին շունչը վիճեց և պատերազմեց խառնի, տգիտութեան դէմ, տարաւ յաղթանակը, և այսօր գերմանական ժողովուրդը ամուր կերպով պահպանում է այն պրինցիպները, որի վերայ ուժեղ Վիտենբերգի արեւան նոր եկեղեցու հիմքը դրեց:

Լայպցիգը, յեղափոխութեան գլխաւոր կենտրոններից մէկը, փառաւոր հանդիսով տօնեց Լիւտէրի 400 ամեակը և ի չնչառակ այդ տօնի կանգնեցրեց յեղափոխիչ արձանը և հիմք դրեց նորա անուամբ շինուող մի տաճարի: 2—3 օր քաղաքը մի առանձին շարժողութեան մէջ էր. կարծես ամեն ոք պատրաստութիւն էր տեսնում այդ հանդիսին դիմաւորելու: Բանաստեղծը ու հեղինակը մրցում էին միմեանց հետ. առաջինը ողբերգութեամբ, Լիւտէրի անուամբ հիմնեց էր յօրենում, երկրորդը՝ իւր գիտնական ճառերով, աշխատում էր նորա գաղափարները լուսաբանելու:

Հետեւելով հանդիսի ծրագրին, որ առաջուց տպուած էր, առաւօտեան ժամին 9½ դնացի համալսարան և ցանկանում էի բարձրանալ դահլիճը, ուր պիտի լինէր այդ նշանաւոր տօնախմբութեան սկիզբը: Բայց տեսնելով որ դահլիճի մուտքը բռնուած է և ամեն մարդու թույլ չեն տալիս բարձրանալու, մի փոքր շփոթուեցաւ, կարծելով թէ ես ևս պէտք է զրկուեմ բարձրանալուց և պրօֆէսորի ճառը լսելուց: Սակայն հեռուից նկատելով, որ ուսանողները մօտենալիս մի թուղթ են ցոյց տալիս և դարանով իրաւունք ստանում ընտրեալներին թիւը անցնելու, մօտեցայ և շփոթութիւնս անցաւ, սրտի հետեւ աչք թղթի կտորը ոչ այլ ինչ էր, եթէ ոչ ուսանողական տոնը, (մի փոքրիկ վիպական համալսարանից, որ իւրաքանչիւր ուսանող ունի, և պարտաւոր է միշտ մօտը պահելու), բարձրացայ վերև և մտայ գեղեցիկ արձաններով ու կիսարձաններով զարդարուած դահլիճը, որի, թարմ ծաղիկներով և կանաչ տերեւներով զարդարուած, ամբիոնի առաջ դրուած էր հանդիսի հերոսը—Լիւտէրի կիսարձանը, դահլիճի մէջ դրուած էր մի գեղեցիկ երգեհոն, որի մօտ կանգնած էր ուսանողական երգեցիկ խումբը: Աթոռների վերայ արդէն տեղաւորուել էին համալսարանի ուսուցչապետների

խումբը (որի մէջ աչքի էին ընկնում յայտնի քաղաքատնտես Ռոշերը, հոգեբանութեան նշանաւոր ուսուցչապետ Վանդը և ալեւոր Գրօրիշը), կառավարութեան ու քաղաքի ներկայացուցիչները, իսկ դոցա շուրջը կանգնել էին ուսանողական զանազան ընկերութեանց ներկայացուցիչները իրանց պէսպիսագոյն գլխարկներով, որերով և գրօշներով, մնացեալ, ոչ ներկայացուցիչ, ուսանողներն էլ շրջապատել էին դոցա: Այս բոլորը լաւ դիտելուց յետոյ, հայեացքս ուղղեցի դէպի այն կիսարձանը, որի նախատիպն էր այսօրուայ փառահեղ հանդիսի առիթը և արձանը գիտելու ժամանակ երեւակայութիւնս ուղեւ, պտտում էր այն տեղերը, ուր մեծ յեղափոխիչը 16-րդ դարում գործել էր. ամենից առաջ տեսնում էի Լիւտէրին իւր ծննդավայր Այլթերէնում իբրև մի չքաւոր ծնողներից ամեն զրկանք տանող զարոյցական աշակերտ, յետոյ այդ տեղից երեւակայութեամբ թուշում էի Երֆուրտ, սրտեղ Լիւտէրը համալսարանի ուսանողական նստարանից, իւր հօր կամքին հակառակ, լուծ է փոխանակ իրաւագիտութեան, փիլիսոփայութիւն, բայց ահա նա Վիտենբերգում համալսարանի ամբիոնից, բազմաթիւ ուսանողներին, աստուածաբանութիւն է դասախօսում, և մի փոքր յետոյ նա քարոզում է ընդդէմ Յէտէլի տարածուած ինդուլգենցիաների (թուղթեան թղթեր). ահա այժմ Լայպցիգում նա 17 օր շաբաթանակ վիճում է Էքէհհետ շրջապատուած պրօֆէսորներով ու բազմաթիւ ուսանողներով և ահա վերջապէս նա կրկին Վիտենբերգումն է, որտեղ հանդիսաւոր կերպով այրում է պապի բուլան և բոլորովին բաժանվում կաթոլիկութեանից (1520), մի րոպէից հետոնում եմ Վորմս, որտեղ Լիւտէրը առաջին անգամ ներկայանում է արքայական խորհրդին և շրջապատող շքեղութիւնից ապշած ու գունաթափ ժամանակ է խնդրում մտածելու, բայց ահա միևնոյն մարդը, միևնոյն ժողովում, միւս օր համարձակ կերպով պաշտպանում է իւր արձարձած գաղափարները, վերջապէս ահա աչքիս առաջ անտառի մէջ չափշտակում են նորան և տանում Վարադուրգի ամրոցը, որտեղ նա թարգմանում է սուրբ գիրքը գերմաներէն լեզուով...: Յանկարծակի երգեհոնի հնչունը և սրբին պատեաններից հանելու շառաչունը լսելով, աչքերս դարձնում եմ դէպի դահլիճի մուտքը և մի քանի մարդոց, բոլորովին օտարտի կերպով հագնուած, ներս մտնելը տեսնելով, կարծում եմ թէ այժմ ոչ երեւակայութեամբ այլ բաց աչքերով տեսնում եմ Լիւտէրին իւր օգնականներով...: Բայց երգեհոնի շարունակ թնդիւնը յիշափնցում է ինձ և կարծեցեալ Լիւտէրի անձնաւորութիւնը լաւ դիտելուց յետոյ ճանաչում եմ կարճահասակ Ռէկտորի (պրօֆ. դր. Հայնցէ) թուլ գէմբը, որ իւր երկու օգնականներին հետ միասին հագնուած էր իւր պաշտօնին չափաւորած առանձին տօնագգեստով (որ առաջին անգամն էի տեսնում): Նա Ռէկտորի ներս մտնելն էր առիթը, որ ուսանողները, ինչպէս տանապատները իրանց հրամանատարի առաջ, մերկացրին իրանց սրբը ահագին շառաչունով:

Ուսանողների երգեցիկ խումբը, երաժշտութեան ձայնակցութեամբ, երգեց Լիւտէրի հիմնը յօրինուած այս տօնի առիթով, որ սկսվում է «*O Gotteshejd*» ով (նվ Աստուածային հերոս), երգը վերջանալուց յետոյ ամբիոնի բարձրացաւ Աստուածաբանութեան պրօֆէսոր, կանոնիկոս դր. Կահնիս (Kahnis) և մի երկար ճառ կարդաց, որի նիւթն էր «Լիւտէրի անձնաւորութիւնը և նորա նշանակութիւնը բողոքականութեան ծագման և տարածման վերաբերութեամբ»: «Լիւտէրի մեծութիւնը», ասաց ճառախօսը, «արմատացաւ նորա ամբողջ անձնաւորութեան մէջ, նորա հաստատ, բարոյական և մեծ ընաւորութեան մէջ, կարճ խօսքով նորա

մեծութիւնը կաշանում էր նորա դարգացման մէջ: Լիւտէրը զարգացած մարդ էր բառի բուն նշանակութեամբ, ճառախօսութեան վերջը մի անգամ ևս հնչեց երգեհօնը և վերջացաւ հանդիսի առաջին մասը: Դա՛հլիճից ցած իջնելով, ուսանողները, իրանց դրօշներով կտրելով կանգնած երաժշտական խմբի առաջնորդութեամբ դիմեցին Մարկտ կոչուած հրապարակը, ուր որ հետզհետէ հաւաքուեցան Լաչպիգի ամեն դատարարի պատգամաւորները իրանց դրօշներով և երաժշտական խմբերով:

Այդ տեղից «ZUG» (ուսանողների և պատգամաւորների ընթացքը) ուղևորուեցաւ դէպի Յօհաննիսպլաց կոչուած հրապարակը, որտեղ պէտք է բանային նոր շինած յեղափոխութեան արձանը: Չ'հայելով որ անձրևում էր, ժողովրդեան խումբն բաղմութիւնը լցուել էր այն փողոցները, որտեղից անցնում էր «ցուգը», այդ հաղաբարտ ամբօխից ոչ մէկը չէր համարձակուում, ինչպէս առ հասարակ մեզ մօտ է լինում, անցնող ցուգի մէջ խառնուելու, թէպէտ պօլիցիալանների թիւը աննշան էր: Յուգի անցած փողոցներից մէկի մուտքի առաջ երկար ու բարակ սիւններից շինած էր մի աշտարակաձև շինութիւն պատած թարմ ծաղիկներով և տերևներով և մէջ տեղը շրջանաձև գրուած էր Լիւտէրի «Ein feste Burg ist unser Gott» (ամուր ամրոցն է մեր Աստուծոյ): Արձանի շուրջը նոյնպէս ցցուած էին կանաչապատ սիւներ միմեանց հետ միացած ուրրած եղևնու ճիւղերով, որոնցից կախուած էին դափնեայ թարմ պտուղներ: Նրբ ցուգի մի ծալքը արդէն հասաւ արձանի մօտ, միւս ծալքը դեռ ևս կէս վերտո հեռու էր գտնվում: Արձանի մօտ առաջին տեղը բռնեցին պատուիրները և ուսանողները իրանց ուսուցչապետներով, յետոյ գալիս էին քաղաքի ներկայացուցիչները և միւս պատգամաւորութիւնները: Այստեղ ևս առաջին անգամ ուսանողական երգեցիկ խումբը երաժշտութեան ձայնակցութեամբ երգեց վերջիշեալ «Ein feste», որի վերջանալուց յետոյ, արձանի մօտ դրած և զարդարած ամբիսնի վերայ բարձրացաւ Լաչպիգի քաղաքագլուխը (Bürgermeister) և մի աղբու ճառով բացատրեց այդ արձանի նշանակութիւնը, յիշեց որ ժողովրդականութիւնը առաջին անգամ մուտ գործեց Սաքսոնիա և ալգտեղից տարածուեցաւ ուրիշ տեղեր. մի առանձին պարծանք համարեց քաղաքի համար Լիւտէրի այցելութիւնը, և խօսելով Լիւտէրի և Մեկանխտոնի անձնաւորութեանց վերայ, նշան տուեց արձանի վարագոյրը բանալու:

Շրջապատող բաղմութիւնը, որ սրտի բաբախմամբ սպասում էր այդ րոպէին, չանկարծ տեսնելով յեղափոխութեան երկու գործիչներին միասին, Լիւտէրին ու Մեկանխտոնին, գլխարկները վերցնելով և ուրախակցութեան ձայներով պատուեց նոցա: Արձանը շինուած էր գեղնապղնձից (բրոնզ) և ներկայացնում էր Լիւտէրին, նստած աթոռի վերայ բացած սուրբ գիրքը ծնկներին, և Մեկանխտոնին կանգնած, մէկ ձեռքը դրած Լիւտէրի աթոռի վերայ ու գլուխը կախ ձգած դէպի Լիւտէրը, իսկ պատուանդանի շուրջը փորած են յեղափոխութեան զանազան տեսարաններ Լաչպիգիում: Շատ քնքոյշ ճարտարապետութեամբ այս արձանը շինել է պրօֆէսոր Շելլինգ, ամեն ոք խոտովանվում էր, որ Լաչպիգիում եղած արձաններից (որոց թիւը քիչ չէ) ու ամենաընտիրն է: Բնութիւն էլ կարծես ցանկանում էր պատուել այս երկու յեղափոխիչներին յիշատակը. դադարել էր անձրևելուց. երեկոյեան (արդէն ժամի 2 էր) կարմիր արևի ճառագայթները, պարզ և թարմ մթնոլորտի միջից անցնելով, ընկան արձանի վերայ և յետ ցրացան դէպի շրջապատող բաղմութիւնը: Վերջին անգամ ամբիսն բարձրացաւ Աստուծաբա-

նութեան պրօֆէսոր պատուր դր. Ֆրիքէն (Fricke) և շատ զգացուած կերպով բացատրեց թէ ինչու յեղափոխութեան արձանը ներկայացնում է Լիւտէրի հետ նաև Մեկանխտոնին և վերջը մի համեմատութիւն արեց վերջերում Նիգէրվալդի վերայ կանգնեցրած «Գերմանիայ» անուանով արձանի և այս արձանի մէջ. երկու արձաններն ևս գերմանական ժողովրդի չաղթութիւններն են, առաջինը ներկայացնում է գերմանական մեծ կայսրութեան կազմուելու չաղթանակը, իսկ երկրորդը յեղափոխութեան տարած չաղթանակը, և միացեալ զօրեղ Գերմանիայի առաջին ժողովրդական կայսրը ներկայ էր առաջին արձանի բացման ճառախօսը չալտեց և այն միտքը, որ առանց յեղափոխութեան այսօր Նիգէրվալդի վերայ կանգնած չէր լինի այն հսկայական շինութիւնը՝ այսինքն առանց յեղափոխութեան, գերմանական հզօր կայսրութիւնը գոյութիւն չէր ունենալ այսօր: Ճառախօսի վերջին խօսքերի հետ վերջացաւ նաև այս ընդհանուր հանդիսի երկրորդ մասը: Յուգը միևնոյն կարգով յետ դարձաւ դէպի համալսարան, որտեղ պաշտօնում են բաղմութիւն ուսանողական ընկերութեանց դրօշները: Ամբողջ քաղաքը կատարեալ տօնի կերպարանք էր ստացել, ահաբէն բարձրութիւն ունեցող շինութիւններից կախուած երկար դրօշները ծածանում էին փողոցների մէջ, շատ խանութների պատուհաններում դրուած էին Լիւտէրի—Մեկանխտոնի կիսարձանները կամ պատկերները շրջապատած թարմ կանաչով ու ծաղիկներով, շատ պատուհաններից ևս կախուած էին ոտանաւոր և արձակ գրութիւններ գրուած ի պատիւ «մեծ յեղափոխիչների»: Քաղաքը աւելի դեղեցիկ և կախարդիչ տեսք էր ներկայացնում միևնոյն օրուայ գիշերը. պէտք է երևակայել Լաչպիգի վերայ մի եւրոպական քաղաք, ուր իւրաքանչիւր փողոցի վերայ գտնվում են ահաբէն 5—6 չարի ունեցող տներ, և այդ գիշերը ամենասակաւ բացառութեամբ ամեն լուսամուտի առաջ դրած էին մէկ կամ երկու մօմ. փողոցի միջից նախելիս ալ ու ձախ երևում էին միայն 5—6 կարգ բոցի գծեր. աւելորդ է խօսել ելեքտրական և գազի լուսաւորութեան մասին, տեսարանը աւելի գեղեցիկ էր երևում երբ մարդ մտածում էր, որ այս բոլորը ժողովուրդը ինքն իւր ցանկութեամբն էր անում և ոչ թէ ստիպուած, ներքին պարտաւճանայութիւնն էր նորա միակ թելադրողը:

Այդ գիշերը Լաչպիգի ամենաբնդարձակ դահլիճներում բացառապէս ուսանողները, իրանց ուսուցչապետների հետ, գարեջուր խմելով էին շարունակում այդ օրուայ տօնախմբութիւնը և տասնաւոր պրօֆէսորներ ճառեր էին արտասանում իրանց մեծ պաշտօնակցի ունեցած ազդեցութեան մասին, թէ հայրենիքի, ընտանիքի, ուսումնարանի և թէ եկեղեցու վերայ: Այդ դահլիճներից մէկում համալսարանի ընկալող բացատրեց այն բարեքները, որոց գերմանական ժողովուրդը պարտական է Լիւտէրին. «բարեքներ, որ չեն կայանում միայն կրօնական շրջանում, այլ և ամբողջ գերմանական ազգի համար վսեմ նշանակութիւն ունին և առաւելապէս համալսարանի երկտասարդութեան պարտքն է պատուել այդ բարեքներ յառաջացնողի յիշատակը» և «ուսանողութիւնը պէտք է պարծենայ, որ ունեցել է Լիւտէրի նման մի ուսուցչապետ» և այլն: Մի ուրիշ ճառախօս (պրօֆ. Luthardt) Գերմանիայի վերջին տասնամեայ յառաջադիմութիւնը համեմատում էր մի ձիւտրի հետ, որ նստած մի երկտասարդ և ուժեղ երկվարի վերայ առանց կանգ առնելու թռչում է: Մի երրորդը (պրօֆ. Leichler) ցոյց էր տալիս յեղափոխութեան ունեցած ներգործութիւնը ամբողջ աշխարհի վերայ, վերջը աւելացնելով որ Լաչպիգի համալսարանը, ինչպէս մի համաշխարհային համալսարան, իւր

վերայ է ուղղել ամբողջ աշխարհի աչքերը: Եւ ճշմարիտ որ աշխարհի ամեն ծայրերից այստեղ ուսանողներ կան, Ամերիկացից, Անգլիացից, Սպանիացից, Ռուսաստանից, որոց թուումն են և վեց հաջ ուսանողներ, և այլն:

Լ Ե Ր Մ:

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

ՂԱԶԱՐ ՓԱՐԱԳԵՅԻ Ի Ե Պ. ԽԱՆԱԹԵԱՆ

V

Թէ որքան տարի մնաց Ղաղարը Բդեշխի տանը և թիշ ուսաւ աշխատեալ—անշատ է: Իւր ասելուց յայտնի է միայն, որ մի ժամանակ Բդեշխի երկրից անցաւ նա Գողթան գաւառը Վահանի քեռի՝ Աղանի մօտ, որ, ինչպէս ասացինք, Վատակ Արծրունու որդին էր և կրօնաւոր դարձած ժամանակը յայտնի էր Տէր Աղան անունով: Թէ պ. Էմինը, թէ հ. Գար. Զարպ. և թէ, վերջապէս, պ. Խալաթեան միատեսակ, բայց առանց հաստատուն փաստերի, նկարագրում են, թէ ինչպէս Փարպեցին Աղանի մօտ սիրով ընդունուեցաւ և բաւականին բան ուսաւ: Իսկ ինքը Ղաղարը ասում է միայն, որ Պղանը ինձ աշխարհի ծնունդով թիւնից պարեգօտիք (կրօնաւորական շինելով) բաժանողը և աղատողը եղաւ:

Կրօնաւորական աստիճանի ստանալուց յետոյ, վաղ թէ ուշ, յայտնի չէ, Փարպեցին զնաց Հոռոմներ (Բիզանդացի) աշխարհը ուսման մէջ կատարելագործուելու համար: Ինքը իւր մտին ասում է «տարեալ զիս ըստ վարդապետաց տաց ի մօց հրամանի ՚ի Հոռոմս, ժամանեցի անդ» Այս «ըստ վարդապետաց իմոց հրամանի» բառերը առթիւ են տուել պ. Էմինին և յետագայից պնդելու, որ Ղաղար Փարպեցին ս. Փարգմանչաց՝ ս. Սահակայ և Մեսրոպայ աշակերտներից մէկն էր: Պ. Էմինը ասում է «ըստ հրամանի Աղանայ և վարդապետացն իւրոց Սահակայ և Մեսրոպայ զնաց ՚ի Հոռոմս»: Հ. Գար. Զարպ. . . . կրկնում է՝ «իւր վարդապետացը՝ Սահակայ և Մեսրոպայ հրամանաւ» Թուհատան գնաց: Հանգուցեալ Նալբանդեանցը վերջերեալ կարծիքի տէր անձանցը խոսիւ հարուածում է, աչքի առաջ դարսելով հետեւալ պարզ ապացոյցները:

Արդէն ասուեցաւ, որ Փարպեցին, Նալբանդեանի ենթադրութեամբ, ծնուած պիտի լինէր 443—446 թուականներին (ըստ պ. Խալաթեանի՝ 441—443 թ.), իսկ ս. Սահակը վախճանեցաւ 439 թուի սեպտեմբերի 9-ին և ս. Մեսրոպը վեց ամիս յետոյ՝ 440 թուի փետրուարի 19-ին: Ուրեմն Փարպեցին տակաւին չ'կար աշխարհէս վրայ, երբ մեծ թարգմանիչները կնքեցին իրանց մահկանացու կեանքը: Ո՞րոնք էին, ուրեմն, այն վարդապետները, որոց հրամանաւ Փարպեցին զնաց Թուհատանի Պ. Խալաթեանը խոյս է տալիս այս հարցին պարզ պատասխանելուց: Նա ոչ հերքում է Սահակի և Մեսրոպի մասնակցութիւնը Ղաղարի Թուհատան ուղարկելում և ոչ էլ պնդում է թէ նոցա հրամանաւ է ուղարկուած, այլ հետեւալ պարբերութիւններն է առաջ բերում, որն ով ինչ կամենայ թող հասկանայ, Նա ասում է՝ «կանխատես և աշխարհաշէն իմն օրինակն արանց մեծաց՝ Սահակայ և Մեսրոպայ, այն է՝ ուշեղ և քաջասուն» մանկունս աշխարհին ՚ի յոյն դպրոցս առա-

» բերով, բարեկիրթ և անձնուէրս պատրաստել սպասաւորս եկեղեցւոյ,—և զինի նոցունց գտանէր հետեւողս ՚ի մեջն իմաստուն արանց աշխարհին: Երանելի վարդապետք (?) Ղաղարայ՝ տեսեալ զաշխոյժ պատանուսն զսէր յուսումնս գիտութեան և զհոգեւոր շնորհս՝ որ ՚ի նա, առաքեն զնա ՚ի Հոռոմս՝ վասն կատարեալ գուսումն գործելոյ: Արգեօք որմնք են այստեղ Երանելի վարդապետք Ղաղարայ», —քիչ առաջ յիշած Սահակը և Մեսրոպը, թէ այլք—միում է անշատ և կասկածելի:

Թէ քանի ժամանակ մնաց Ղաղարը Թուհատանում, յայտնի չէ և ոչ ոք չէ փորձում որոշելու այդ ժամանակամիջոցը բացի պ. Խալաթեանին, որ կարծում է թէ Փարպեցու վերադարձը պէտք է եղած լինի կամ 479 կամ 480 թուականին, ուրեմն մօտ 37—40 տարեկան հասակում: Հայրենիք վերադարձած ժամանակը՝ Ղաղարը վրայ է հասնում Հայաստանի խառնաշփոթ դրութեանը և մօտ երեք չորս տարի մնում է Մամիկոնեանց ազգական՝ Կամսարականների տանը: Ինքը Փարպեցին ասում է՝ «և եկեալ անտի (՚ի Թուհատան) կեցի առ Կամսարականոց յամենայն ամբոխսն ՚ի մեզ յամս նուստման ձեռոյ (Վահանայ)»: Այս «նուստման» իսկապէս Վահանի խաղաղութեան դաշն էր պարսից հետ 484 թուին և պ. Խալաթեանը իրատմբ կարծում է, որ Փարպեցին այդ միջոցում մասնակցում էր հայոց կրած պատերազմներին: Այնուհետեւ, ինչպէս ինքը Փարպեցին ասում է՝ «ձանձրացեալ յաշխատութենէ շփոթիցն», նա հեռանում է Սեւեանց աշխարհը, ուր երկու տարի կենալով, ճգնաւորի կեանք էր անցկացնում, ձմեռը ոմն հոգակ ունեցող Մովսէսի հետ անցկացնելով Անձուկ անունով տեղում, մի այլի մէջ, իսկ ամառը այն երկրի «բահանայապետ Մուշէի» հետ գնում էր աւելի հով տեղերը: Այս Մուշէ քահանայապետի մասին մի կռիւ կայ պ. Էմինի և հանգուցեալ Նալբանդեանի մէջ, բայց այդ անոգուտ վէճում պ. Խալաթեանը չէ խառնելու և միայն նկատում է, որ մինչև Սեւեանքից Արարատեան աշխարհ վերադառնալը, որ եղել է մօտ 486 կամ 487 թուին, Ղաղարի կեանքը դեռ նշանաւոր չէր: Եւ իրաւ որ Փարպեցին իսկապէս ասպարէզ է դորս գալիս Էջմիածնայ կաթողիկէ եկեղեցու հոգաբարձութիւնը իւր վերայ ընդունած օրից:

VI

Յայտնի է, որ պարսից Վաղարշ Բ. Թադաւորի բարեկամութիւնը ձեռք բերելուց յետոյ, Հայաստանի կառավարիչ Վահան Մամիկոնեանը պարապեցաւ ներքին աշխարհաշէնութիւնով: Ս. Լուսաւորչի հիմնարկած մեծամասն Կաթողիկէ եկեղեցին, իւր վանքով, առանձնապէս գրաւեց իշխանի ուշադրութիւնը: Թէ և կաթողիկոսական աթոռը Վահանի մարդպանութիւնից դեռ մօտ 30 տարի առաջ տեղափոխուած էր Վաղարշապատից Գուին քաղաքը, բայց երկի թէ չիշեալ Կաթողիկէ եկեղեցին տակաւին արժանաւոր յարգանք էր վայելում հայերի աչքում: Պէտք է կարծել, որ նորա առաջնորդութիւնը կամ հոգաբարձութիւնը այնքան պատուաւոր էր և նիւթական կողմից էլ շահաւէտ, որ, ինչպէս վկայում է Փարպեցին, շատերը Կաթողիկոսի ձեռքովն անգամ կաշառք էին խոտանում Վահանին այդ պաշտօնը ձեռք բերելու համար: Սակայն Վահանը «վատ վաճառականութեամբ» չկամեցաւ իւր վերանորոգած Կաթողիկէ եկեղեցին յանձնել կաշառք խոտացողներին: Նա այդ պաշտօնի համար հրաւիրեց իւր անդակից և խաղակից Ղաղարին: Այս գործի մանրամասնութիւնները պ. Խալաթեանը հրաւիրում

է դանել Փարպեցւոյ նամակի մէջ և ինքը զանց է առնում պ. Էմինի այդ առիթով յարուցած խնդիրները քննութիւնը, թէ, օրինակ, նամակի մէջ չիշած Սեուիւր տեղիւ թէ՛ անձի անուն է և աչլի: Սեր երկտասարդ գիտնականը շտապում է անցնել ուղղակի Փարպեցւոյ կրած Հալաճանքների քննութեանը: Սենք ևս Հետեւենք նորան:

Փարպեցւոյ պաշտօնավարութիւնը Վաղարշապատում անքան անշարժ եղաւ, որ, ինչպէս յայտնի է, Ղազարը ընկաւ թէ Վաթոյիկոսի և թէ Վահանի աչքից, և, արտաքսուելով վանքիցը, Հեռացաւ, Հատաւ ինչպէս Ամիթ քաղաքը: Փարպեցին ինքը այդ Հալաճանքը վերաբերում է այն նախանձին, որ յառաջ էր եկել իւր ստացած պաշտօնի պատճառաւ Թշնամիքը դաւադրութիւն են կազմել նորա դէմ, մեծ դրամ են ծախսել իրանց կուսակիցներ ձեռք բերելու Համար, չարաչար բամբասել են, խափանել են նորա ճանապարհը և մահաչափ խոցոտել են նորան: Պ. Խալաթեանը շատ իրաւացի կերպիւ երկու տեսակ պատճառներ է նկատում այդ Հալաճանքի մէջ՝ ընդհանուր ուղղած դէպի ս. Թարգմանչաց աշակերտները և մերձաւոր կամ յատուկ՝ Ղազարի անձնաւորութեանը վերաբերեալ: Մեզանում, Վրոյ դարի վերջի խօսած ժամանակը, ասում է պ. Խալաթեանը, սովորաբար բաւականանում են ս. Թարգմանչաց և Նոցա աշակերտների փայլուն գործունէութիւնը նկարագրելով ու բոլորովին մոռանում են, որ, բացի դոցա, աւելի շատ էին չարակամները և թշնամիք, նա մանաւանդ կրօնաւորաց դասից: Դոքա այնպիսի թշնամութիւնով էին նայում մեր աշխարհի յառաջագիծութեան վերայ, որ եթէ դոցա ձեռքիցը դար, ամենայն բարեկարգութիւն արմատախիլ կանխեն և ամէն կերպ կ'փնտսեն բարեկարգութիւն ներմուծողներին: Դոքա — այդ թշնամիքը, ագիտութեան մէջ թաղուած լինելով, անպաշտան ատելութիւնով էին նայում նոր և իրանց Հայեցողութեանը ներհակ կարգերի վերայ, որ Հակառակ էին և քանդող իրանց անփոյթ և թմրած կենցաղավարութեանը: Դոքա ամենեւին անուշադիր էին ժամանակի կարևոր պահանջներին: Դոքա մանաւանդ ատելով ատում էին ուսումն ու պատութիւնը, որ իրանց աչքում մի մոլորութիւն էր Համարվում, իսկ ամէն մի ուսումն առած մարդ — աղանդաւոր: Փանի որ կենդանի էին ս. Թարգմանիչները՝ Սահակի ու Մեսրոպ — մեր աշխարհի լուսաւորութեան այդ թշնամիքը վախում էին Համարձակ գործելուց, բայց չեառոյ, երբ որ ոչ ոք չկար դոցա սատող, դոքա իբրեւ գաղանձ՝ յարձակվում են ս. Թարգմանչաց աշակերտների վերայ: Եւ սոքա շատ տարիներ օտար աշխարհի մէջ դեպքերով, երբ գիտութեան մեծ պաշար ձեռք բերած, յուսալիւր ակնկալութիւնով վեադառնում էին Հայրենիքը, այստեղ՝ իրանց եղբայրակիցներից՝ բացի նախանձը և ատելութիւնը ոչինչ չէին տեսնում: Ոմանք տխմար և ինքնահաճ եկեղեցականներից, չկարողանալով արժանապէս ճանաչել Թարգմանչաց կրթութեան չարքը, ծաղրում էին սոցա, իսկ սոցա գիտութիւնը ոչինչ բանի պիտանի՝ չէին Համարում: Ոմանք այդ բարձրատեսիլն են եկեղեցականներից, նախանձելով Թարգմանչաց ուսումնականութեան և գիտութեան վերայ, երկուր ժամանակով պահում էին սոցա արեղայութեան ստոր աստիճանի մէջ, զրկելով վեճակներից և եպիսկոպոս չը ձեռնադրելով: Այդպէս վարուեցան Խորենացւոյ, Փարպեցւոյ և աչլոց Հետ: Եթէ այս բոլորի վերայ, ասում է պ. Խալաթեանը, աւելացնենք և այն խաչնդոտները, որոնցով շարամիտները կապում էին Թարգմանչաց ճանապարհը ու սոցա ոչ մի տեղ Հանգիստ և դադար չէին տալիս, այն ժամանակ զարմանալի չի թուալ, թէ ինչու այն գիտնական անձինքներից շատերը, չգիտնալով

Հալաճանքներին, թողնում էին ամենայն ինչ և քաշվում էին քարայրերի մէջ ողբալու իրանց վեճակը (նշել): Իսկ որոնք որ չմեկնեցան անապատները՝ արեղայեց ատելութեանը զոհ գնացին (Խորենացի, Խորձենացի, Փարպեցի):

Այսպէս է նկարագրում պ. Խալաթեանը Թարգմանչաց և սոցա Հակառակ կուսակցութեան չարաբերութիւնները և թշնամութեան շարժառիթները: Որքան որ այդ բոլորը ճշմարիտ լինի, այնուամենայնիւ, մեր կարծիքով, կայ և մի գլխաւոր պատճառ, որ խուսափած է պ. Խալաթեանի տեսութիւնից: Բանն այն է, որ արդարացի դատաստան անելու Համար կարևոր է լսել երկու կողմերին ևս, իսկ մեր ձեռքին այսօր կան միմիայն մի կուսակցութեան (Թարգմանչաց) գանգատները և մեղադրանքները, այն ինչ Հակառակ կողմը չէ թողած մեզ և ոչ մի գրաւոր չիշատակ: Որքան որ մեծ է մեր Հաւատը դէպի Վ դարու արժանաչեշատակ մատենագիրները և սուրբ Հայրերը, այնուամենայնիւ մեր դատողութեան մէջ միշտ միակողմանի Հայեացք կլինի, եթէ չաշխատենք այդ թշնամութեան և ատելութեան բուն պատճառը ըմբռնելու: Խնդիրը այնքան Հետաքրքիր է, որ թող ներուի մեզ այստեղ փոքր ինչ կանգ առնելու:

(Կը շարունակուի):

Աղէստուր Երեմեան:

ԸՆԴԴԻՄԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

ՆԱՄԱԿ ԽՄԲԱԳՐԻՆ

22 նոյեմբերի 1883 ամի:

Յարգոյ խմբագիր:

Ստիպում եմք զրիչ առնել մեր ձեռքը և պատասխանել թէ՛ մական վերատեսուչ պ. Ղազարոս Աղայեանից դէպի մեզ ուղղած այն մեղադրութեան որ «Արձագանքի» 47 Նում ապուած էր, որպէս արգասիք իւր շրջադատութեան Գարգմանի Հայոց գիւղերին: Պարոն վերատեսուչը ասեալ թէ միտք է ունեցել մեզ կասկածաւոր դարձնելու Հոգեւոր իշխանութեան առջև, որպիսին ես եզրակացնում եմ նորա զբաղմը, որ և բաժանում եմ երեք մասի. ա. որ Չարէքայ վանքը ունի երկաթաքարի Հանք. բ. այդ Հանքը որպէս թէ ծածուկ եմ պահել մինչև օրս և երկաթաքարը գաղանի տուել պղնձահանքի գործարանին և որի մուտքը չեմ մուծել մատենի մէջ և գ. նա (Աղայեան) վերահասու չէ եղել ստուգելու ճշմարիտ է, թէ զրպարտութիւն Հակառակորդներին այդ առածը:

Չարէքայ վանքը չէ ունեցած երկաթաքարի Հանք և ոչ եւս Հետադուտել եմ, որին կվկայեն շատերը: Պարոն Աղայեանցը լսել է, որ մեր կողմերում երկաթաքարի Հանք կայ, և եզրակացրել է, որ դա անշուշտ կը լինի Չարէքայ վանքի կալուածքում և ոչ մի այլ տեղ. իսկ ես կ'ատեմ՝ երկաթաքարի Հանքը գտնվում է Բանանցայ, Խաչահապի և Քարհատ գիւղերի Հանդերում: Սրանից յետոյ ուշի ուշով ընթերցողը կը տեսնէ, որ Հենց սորանով էլ Աղայեանցի շինութեան բոլոր Հիմքը քանդվում է, այսինքն երկաթաքար չունինք,

չենք էլ տուել գործարանին, ուրեմն ինչ էլ չենք ստացել Հետեւաբար և չենք մոռնել վանքի մտից մատենանի մէջ:

Արդէն պ. Աղայեանը Գեղաբէկի գործարանի մասին խօսելիս, որտեղ միջոց է ունեցել շատ բան տեսնելու, չի շուտ է պ. Բուղդաբեանցին, Չարգախուրի մասին խօսելիս, չի շուտ է պ. Տէր-Միքայէլեանցին, մի փոքր յետոյ ժլատ Վօլտօնին, և յետոյ մեծ. Անդրէաս Արծրունու, ապա ողորմածիկ Չամչեանն է մէջ բերում . . . : Այս ամենի Հետ լուսնի լինելը, պարոն, որ մեր Հակառակորդներն անունն էլ չի չէիք, այսինքն՝ չ'առէիք վանահօր Հակառակորդներն են ասում, այլ ուղղակի գրէիք թէ Մարկոսը, Թորոսը և կամ Կերակոսը ասեց այդ բանը, այն ժամանակը մենք ուղղակի կը բռնէինք ասողն օձիքից և դուք Հանգիստ կը մնայիք: Մի բան էլ. եթէ ձեզ Համար ևս թանգ էր վանքի արդեանց կորուստը, որ մենք ստանում և չենք մոռնում մատենանի մէջ, դուք արդէն եղաք և վանքում և Գեղաբէկում և միջոց ունէիք դիւրութեամբ ստուգելու, ինչու ուրեմն չվերաստուգեցիք և դարձնով Հոգեւոր իշխանութեան առաջ՝ ի դուր կասկածաւոր անձն երևացիք մեզ, և եթէ միջոց չունեցաք կամ չը կամեցաք վերաստուգել, ինչ իրաւունքով Հրատարակեցիք մի անհիմն լուր. անհիմն եմ ասում, որովհետեւ ես ևս այդպիսի մի քանի լուրեր լսեցի ձեզանից յետոյ ձեզ վերայ, որպէս թէ Չարգախուր Նոր դատած Հոգի Հանքը ձեռք բերելու և տեղ ցոյց տալու Համար առաջարկել են ձեզ Հինգ Հազար մանկթ:

Թող ոչ ոք երկմիտ չմնայ վանքի մտից և ծախուց մասին, քանի որ ամեն տարի Հաշիւ եմ ներկայացնում մեր Հարկին է և մինչև անգամ Հակառակորդներէն դրողւած Հոգեւոր իշխանութիւնը անցեալ տարի Հոգեւոր կառավարութեան մի անդամի և քարտուղարի միջոցաւ վերաստուգեց իմ ներկայացրած մի քանի տարուայ Հաշիւը և ճիշտ գտաւ:

Իմ Հակառակորդները ինչու այն ժամանակ ևս աշխարհն ազդասէր չէին, երբ Գեղաբէկի կառավարիչները վանքապատկան ձմեռանոցներն էին կրակ տալիս այրում, բռնութեամբ անտառը գործէին գնում, խեղճ գեղապիւններն տաւարը քշում և տուգանք խլում, երբ իմ նախորդ վանահայրերը վանքապատկան իրեղէնները ծախում կամ դրաւ էին գնում զանազան մարդկանց մօտ՝ իրանց սովը չափեցնելու և այն իրեղէնները մինչև այսօր էլ մնում են նոյն անձանց մօտ: Իսկ ես այսքան տարիների ընթացքում դեղերվում եմ և դեռ պիտի դեղերվեմ մինչև որ այն կորցրած կրակած և սորա ու նորա սեպհականութիւն դարձած կալուածքները ձեռք բերեմ: Թողնեք ամենը ասենք մեզին՝ երբոր ես այդ տանջանքի մէջ ահեղ Հրացանի գէմ ճակատս բացած կանգնած կ'սկսեմ էի վանքի սեպհականութիւնը պաշտպանելու, արդեօք մեր էին այժմեան որտալանները:

Մենք ինչպէս Հայ Հոգեւորական, մեր գիրքը, մեր պատիւը և մեր կոչումը ճանաչող անհատ, միշտ խորհուրդ ենք տուել, որ մեր Հակառակորդները մեղմեն, չափաւորեն և մինչև անգամ Հանգիստեն իրանց ատելութեան կրակը, որովհետեւ գործերը կը բով չեն չառաջ գնում, այլ սիրով և խաղաղութեամբ, և որովհետեւ ճշմարտութիւնը անհաղթահարելի է մնում: Ահա մեր պատասխանը:

Վանահայր Չարգախուր անապատի՝ Աստուածապաշտ վարդապետ Տէր-Յարութիւնեանց:

Խմբագիր-հրատարակիչ ԱՅԳԱՐ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ:

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԹԻՖԼԻՉԻ ՔԱՂԱՔԱՅԻՆ ՎԱՐՁՈՒԹԻՒՆԸ յայտնում է ընդհանուր տեղեկութիւն, որ այս տարվայ գեկտեմբերի 1-ին, առաւօտեան 12 ժամին, նրա ներկայութեամբ աճուրդ կը կատարվի կապալով տալու Հաւաքարի քաղաքային ամարանոցը՝ գաջ պատրաստելու համար, 229 գեսեատին 1560 քառակուսի սաժէն տարածութեամբ, 1884 թուի յունվարի 1-ից մինչև 1887 թ.-ի յունվարի 1-ը ժամանակամիջոցով: (1—1)

Սրբազան Առաջնորդի կարգադրութեամբ, առաջիկայ գեկտեմբեր ամսի 4-ին կիւրակէ օրը, Վանաց աւագ եկեղեցում յետ սրբոյ պատարագի պիտի կատարվի պաշտօն տարելից Հոգեհանգստեան Հանգստեցալ Հայրապետի Ազգիս Տեառն Գէորգայ, ներկայութեամբ բոլոր դատուց Հոգեւորականաց, որի մասին ծանուցւում է ի գիտութիւն բարեպաշտ ժողովրդեան Տփլիսի:

Անգամ Կոնսիստորիայի Թագաւորական Խօշտէնիքի Խնայ:

ՔԱՂԱՔԱՅԻՆ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ

„ՄԸԱԿ“

ԱՄԵՆՕՐԵԱՅ ԼՐԱԳԻՐ
(ՏԱՍՆ ԵՒ ԵՐՐՈՐԻ ՏԱՐԻ)

ԱՌԱՋԻԿԱՅ 1884 ԹԻՒՆ

ԿԸ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԻ ՆՈՅՆ ԴԻՐՔՈՎ ԵՒ ՆՈՅՆ ՊՐՕԳՐԱՄԱՅՈՎ

ՊՐՕԳՐԱՄԱ

I. ՏԵՐՈՒԹԵԱՆ ԿԱՐԳԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ: II. ԱՌԱՋՆՈՐԴՆ ՅՅՈՒՈՒՄՆԵՐ: III. ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ: Ընդհանուր չօդուածներ, Թղթակցութիւններ, լուրեր: IV. ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ: Ընդհանուր չօդուածներ, Թղթակցութիւններ, լուրեր: V. ԽԱՌՆ ԼՈՒՐԵՐ: VI. ՀՆՈՒՍԳԻՐՆԵՐ: VII. ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ: Ֆէլիէտօն, վէպեր, ինքնուրոյն և Թարգմանական չօդուածներ գեկտեմբեր ամսին ճիւղերից, Թղթակցութիւններ: VIII. ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ:

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳԻՆ: Տարեկան 10 ռուբլ, վեց ամսվայ 6 ռ., կւրաքանչիւր ամսվայ 1 ռուբլ:

ՀԱՏՈՎ Համարները 5 կօպէկ:

ՀԱՍՅԻՆ. Тифлис, редакция «Ммас».

ԱՌԱՋԻԿԱՅ 1884 թՈՒԱԿԱՆԻՆ

„ՄԵՂՈՒ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ“

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ, ԱԶԳԱՅԻՆ ԵՒ ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԼՐԱԳԻՐԸ

ԿԸ ՀՐԱՏԱՐԱԿՎԻ

ՆՈՅՆ ՈՒՂՂՈՒԹԵԱՄԲ ԵՒ ԴԻՐԲՈՎ

Տարեկան բաժանորդագրվելն է 10 ռուբլի կիսամեայ 5 ռուբլի:

Թեֆլիսում ստորագրվել կարելի է 1) Խմբագրատանը, 2) պ. Շահվերդեանի պալիսիոնում, 3) պ. Զ. Գրեգորեանի գրադարանում, 4) պ. Յ. Շահինեանի ծխախոտի խանութում (Արծրունու գալէրէում) և 5) պ. Տէր-Յովսէփեանի խանութում (Մերկուրի տանը, «Կաւկաս» հիւրանոցի տակը): Իսկ օտարաքաղաքից թող բարեհաճեն գիտել խմբագրատուն: ВЪ Редакцію „МЕГУ АЙАСТАНИ“ — Հասցէով:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ. — I) Առաջնորդներ, II) Աղային, III) Քաղաքական, IV) Բանասիրական, V) Թղթակցութիւնը, VI) Մանր լուրեր, VII) Խառն լուրեր, VIII) Ֆէլիէտօն, IX) Յայտարարութիւնը, X) Պատասխանիք Խմբագրութեան:

ԾԱՆՈԹ.: — „ՄԵՂՈՒ“ առաջիկայ տարին կը Հրատարակուի շաբաթը երեք անգամ, իսկ եթէ միջոցները ներքին և ԶՈՐՍ կամ աւելի անգամ:

ԱՌԱՋԻ 1884 ԿԱՅ ԹԻՒ

ՅՈՒՆՎԱՐԻՑ ԿԸ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԻ

ՆՈՐ-ԳԱՐԸ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ—ԳՐԱԿԱՆ ԱՄԵՆՕՐԵԱՅ ԹԵՐԹԸ

ԾՐԱԳԻՐ

1, ՏԵՐՈՒԹԵԱՆ կարդադրութիւններ: 2, ԱՌԱՋՆՈՐԴՈՂ յօդուածներ—առօրեայ ամեն տեղակ խնդրներ ծառայող: 3, ՔՐՈՆԻԿՈՆ—լուրեր, առօրեայ անցքերի Համառօտ տեսութիւններ, պատահական յօդուածներ զանազան նիւթերի վերաբերութեամբ: 4, ԹՂԹԱԿՅՈՒԹԻՒՆՆԵՐ Ռուսիայից և արտասահմանեան ամենայն տեղերից: 5, ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ.—Քաղաքական կեանքի և երևոյթիւնի վերաբերեալ տեսութիւններ, յօդուածներ և լուրեր: 6, ԽԱՌՆ ԼՈՒՐԵՐ: 7, ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ: 8, ԱՌԵՏՐԱԿԱՆ տեղեկութիւններ: 9, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ.—Ֆէլիէտներ, պատկերներ, զրոյցներ, վէպեր, վիպասանութիւններ, գիտութեան, գեղարուեստների, արհեստների և արդիւնադրութեան ամեն ճիւղերին վերաբերեալ աշխատութիւններ և քննադատական յօդուածներ: 10, ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ—Հայոց և օտար լեզուներով:

ՏԱՐԵԿԱՆ գինն է 10 ռուբլ. Կէս տարւանը 6 ռուբլ. Հատու 5 կոպէկ:

Խմբագրութիւնը բաց է ամեն օր—Բաքոյից առաջ, տուն № 10, փոստատան մօտ:

ՀԱՅԵՆՆ. Тифлис. Редакция „НОРЪ—ДАРЪ“. — Tiflis. (Caucase) Rédaction „NOR—DAR“:

Բաժանորդ գրուել Թեֆլիսում կարելի է մի միայն խմբագրատանը:

Խմբագիր—Հրատարակիչ ՍՊԱՆԴԱՐ ՍՊԱՆԴԱՐԵԱՆ:

ԾԱՆՈԹՈՒԹԻՒՆ.—„ՆՈՐ-ԳԱՐԸ“ կունենայ ՅԱՏՈՒԿ ԹՂԻՐԱՅԻՆՆԵՐ Ռուսիայի զանազան քաղաքներում, Գերմանիա, Աւստրիա, Ֆրանսիա, Անգլիա, Կ. Պօլիս, Տաճկա-Հայաստան, Պարսկաստան և ուրիշ տեղեր:

„ՆՈՐ-ԳԱՐԸ“ Հրատարակուելու է սեփական հեռագրերով և յի միջի ալոց ուղղութիւն պիտի դարձնէ քաղաքական բաժնի վերայ—տալով սեփական քաղաքական յօդուածներ:

Որովհետեւ Թերթը նոր է լոյս տեսնում, ուստի խմբագրութիւնը գործի սկզբում սովորական արգելքներին դիմելով յաղթելու և յարգելի բաժանորդներին Թերթը իւր ժամանակին Հասցնելու Համար անհրաժեշտ է գտնում, որ „ՆՈՐ-ԳԱՐԸ“ բաժանորդները օր առաջ Հաղորդեն իրենց Հասցէները խմբագրութեան:

«ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱՆՑ»

Ամսագիրը պիտի Հրատարակվի 1884 թ. յունվար ամսից գլխավորապէս մանկավարժական ուղղութեամբ: Մանկավարժական ոգի պիտի աշխատէ Հայկական դպրոցին իբրեւ Հայութեան բարոյական և մտաւորական նորոգութեան սրբալուստը, և դպրոցի մէջ աշխատողներին և ամեն դպրոցասէր ընթերցողին օգտակէտ լինել իւրովսանն: «Մանկավարժական ոգի» այս նպատակին Հասնելու Հրաւիրում են աշակերտը աշխատասէր Հայագն ուսուցիչներն, որոնց օգտակէտ մտքերին, ազնիւ ձգտումներին և կարիքներին մշտապատրաստ Թարգման լինել կցանկայ «Մանկավարժական ոգի»:

«Մանկավարժական ոգի» կը Հրատարակվի ամիսը մի տետրակ 2 թերթից, տարին 10 տետրակ (ամառվան արձակուրդի յուլիս և օգոստոս ամիսներում չի Հրատարակվի):

«Մանկավարժական ոգի» տարեկան գինն է 3 մանէթ:

Միշտ յունվար ամիս ստորագրողներին յունվարի 1-ին կուղարկվի մեր յօդուակ պրօգրամների գրքոյից:

Ամենայն պահանջ և խնդր ուղղելու է այս Հասցէով: Эчмидзинъ. Редакция „Мангаваржаноцъ“.

Թեֆլիսում կարելի է բաժանորդագրվել Մով. Վարդանեանի տպարանում:

Խմբագրող—Հրատարակող Խորէն Տ. Վարդ. Ստեփանէ

Дозв. Ценз. Тифлисъ, 26 Ноября 1883 г.

Типография И. Мартиросянца.